

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

SÜLEYMANOV ELVİN MAHİR oğlunun

**“BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BÖHRANİ: ŞƏRTLƏNDİRƏN
AMİLLƏR VƏ MÜBARİZƏ YOLLARI”** mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma:

Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. M.Q.Məmmədov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. M.R.Cəmilov

Kafedra müdiri:

prof. Ş.H.Hacıyev

Bakı – 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BÖHRANININ MAHİYYƏTİ, YARANMA SƏBƏBLƏRİ, AMİLLƏRİ VƏ DÜNYA İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ.	
I.1. Beynəlxalq maliyyə böhranları və onların nəticələri.....	5
I.2. Beynəlxalq maliyyə böhranının yaranma səbəbləri.....	13
I.3. Beynəlxalq maliyyə böhranlarının dünya iqtisadiyyatına təsiri.....	20
II FƏSİL: İQTİSADI QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BAZARI VƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARININ AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏTİ.	
II.1. İqtisadi qloballaşma prosesi və ona qoşulma imkanları.....	29
II.2. Beynəlxalq maliyyə bazarının yaranması və inkişafı.....	37
II.3. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının Azərbaycanda fəaliyyəti.....	44
III FƏSİL: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BÖHRANININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ VƏ ONUNLA MÜBARİZƏ YOLLARI.	
III.1. Dünya iqtisadi inkişafında Azərbaycanın yeri.....	52
III.2. Beynəlxalq maliyyə böhranının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri.....	59
III.3. Beynəlxalq maliyyə böhranı ilə mübarizə yolları.....	66
NƏTİCƏ VƏ TƏKİFLƏR.....	73
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	75
PE3IOME	79
SUMMARY	80
REFERAT.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Qlobal iqtisadi böhran bəşəriyyət üçün həlli zəruri olan problemlərdəndir ki, bu problemin vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması ayrıca bir ölkə çərçivəsində, gücü dairəsində olmayıb, bütün dünya ölkələrinin və eləcə də beynəlxalq maliyyə təşkilatların iştirakı ilə həll oluna bilən bir məsələdir. Bəzi ölkələrin iqtisadi inkişafın səviyyəsi daha da aşağı düşüb. Qlobal iqtisadi böhranın artıq ikinci mərhələsi başlayıb. Burada problem yaradır. Axır zamanlar dünyanın bəzi yerlərində maşın, texnika, əmlak bazarında olan sakitlik kütləvi işsizliyə gətirib çıxaran amillər sayılır.

Müasir iqtisadi böhranın elmi təhlili ancaq onun öncədən verilmiş hərtərəfli xarakteristikası başlıcaında mümkündür. Bu böhranın səbəblərinin, ümumiyyətlə maliyyə və ekonomik böhranın bir-birilərinə qarşı olan təsir mexanizmlərinin analizi, onların maliyyə nəticələrinin ləğv edilməsi üzrə ilk növbədə nəzərdə tutulan tədbirlər və bunlarla əlaqəli olan risklər, həmçinin böhranın doğuracağı uzunmüddətli problemlərin vaxtında həlli çox əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın predmeti dünya maliyyə bazarında cari qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı, onun səbəbləri, dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının inkişafına təsirinin istiqamətləri və onunla mübarizə tədbirləridir. Tədqiqatın obyektini isə qloballaşma dövründə iqtisadi tsiklin pozulmasının maliyyə bazarlarına təsiri başlıca yer tutur.

Tədqiqatın başlıca məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi maliyyə böhranının tarixini, yaranma səbəblərini ölkəyə təsirini araşdırmaq və antiböhran tədbirlərini göstərməkdən ibarətdir. Müəyyən olunmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Maliyyə böhranın tarixi yayqınlıq mərhələlərinin araşdırılması;
- Maliyyə böhranının yaranma səbəblərinin araşdırılması;
- Böhranın dünya iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Böhranla mübarizə metodlarının araşdırılması;

- Azərbaycanın qlobal maliyyə böhranı aspektindən qiymətləndirilməsi;
- Maliyyə böhranının ölkəmizə təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Ölkəmizdə böhrana qarşı görülmüş tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi;

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Statistik məlumatların və qrafiklərin qurulmasında Dövlət Statistika Komitəsinin və Azərbaycan Mərkəzi Bankının, Maliyyə Nazirliyinin və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi statistik məlumatlarından istifadə olunub. Beynəlxalq maliyyə böhranı haqqında araşdırarkən müxtəlif yerli və xarici iqtisadi ədəbiyyatlardan istifadə edilib.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Proqnozlar və statistik məlumatlar araşdırıb hazırlanarkən arzuolunan kimi yox, real həyatda olduğu kimi, tənqidi qiymətləndirmək lazımdır. Böhran xüsusiyyətləri, onun ABŞ, Avropa və Azərbaycana təsiri statistik olaraq, tərtib edilərək araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatda dünya maliyyə böhranının tarixi xronoloji ardıcılıqla göstərilmiş, böhranın mahiyyəti və təsirinin qiymətləndirilməsi əhatəli şəkildə əks etdirilmişdir. Böhranın bəzi ölkələrə və həmçinin öz ölkəmizə də təsiri aydın şəkildə izah edilmişdir. Dissertasiyada həyata keçirilən araşdırma, qeydlər və tövsiyələr sonrakı araşdırmalarda istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, habelə istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 85 səhifədən ibarətdir. Dissertasiyada birinci fəsildə beynəlxalq maliyyə böhranının mahiyyəti, yaranma səbəbləri, amilləri və dünya iqtisadiyyatına təsiri öz nəzəri həllini tapmışdır. İkinci fəsildə iqtisadi qloballaşma prosesində beynəlxalq maliyyə bazarı və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının Azərbaycanda fəaliyyəti göstərilmişdir. Üçüncü fəsildə isə böhranın Azərbaycana iqtisadiyyatına təsiri qiymətləndirilmiş, təsir kanalları göstərilmiş və böhrana qarşı tədbirlər göstərilərək respublikamızın antiböhran siyasətinə toxunulmuşdur.

I FƏSİL: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BÖHRANININ MAHİYYƏTİ, YARANMA SƏBƏBLƏRİ, AMİLLƏRİ VƏ DÜNYA İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ.

I.1. Beynəlxalq maliyyə böhranları və onların nəticələri.

Bildiyimiz kimi maliyyə böhranının müəyyən bir dəqiqliyi yoxdur. Biz böhran dedikdə nəyinsə aşağı enişini nəzərdə tutulur və bu hadisə mənfi bir hal kimi qiymətləndirilir. Ümumiyyətlə böhran anlayışını daha ətraflı nəzərdən keçirsək, baş verən hadisələrin inkişafında qarışıq vəziyyət, şiddətli “sınıq” halı başa düşülür. Amma böhranın bizə negativ hal kimi deyil, bəzən də müsbət təsiri də olduğunu bilirik. Böhran həmişə bizi qabağa can atmağa sövq edir, böhranın aradan qaldırılması istiqamətləri də onun inkişafı üçün şərait yaradır. Belə bir qısa qeydi də nəzərinizə çatdırım ki, böhran, Çin dilində iki hərflə (işarə) ifadə olunur. Bu işarələrdən biri “təhlükə”, o birisi isə “imkan” mənasını daşıyır. Maliyyə böhranları günümüzdə demək olar ki, bütün ölkələrdə təqib olunur. Ümumiyyətlə maliyyə böhranı anlayışı çox geniş bir məhfumdur. Bu məsələdə böhranın struktur sahəsində alimlər arasında fikir ayrılığı vardır. Biz bilirik ki, böhran zamanı böyük itkilər ola bilər.

Maliyyə böhranının bir neçə forması mövcuddur. Onlardan: valyuta böhranı, börc böhranı, bank böhranı kimi formalarını qeyd edə bilərik.

Valyuta böhranı – valyuta böhranı dedikdə yerli valyutaya aid olan aktivin xarici valyutaya aid olan aktivlərə istiqamətlənməsidir və bu da xarici valyuta ehtiyatlarının azalması, daha doğru desək bitməsi nəticəsində meydana gəlir. Bəs valyuta böhranı nə zaman baş verir? Mənim fikrimcə valyuta böhranı o zaman yaranır ki, yerli valyuta əgər spekulyasiya, devalvasiya ilə yekunlaşarsa, həmçinin mərkəzi bank çox miqdarda ehtiyat satmaqla və faizləri artırmaqda çətin vəziyyətə düşərsə, bu, valyuta böhranın əmələ gəlməsi deməkdir. Məzənnələrin gündəlik olaraq dəyişməsi investorları daima çətin vəziyyətə salır. Ödəniş balans, kapital axını (qısamüddətli), inflyasiyanın aid olduğu səviyyə və bir çox amillər hər zaman birinci sırada olur. Xüsusi olaraq, qeyd etmək istəyirəm ki, məzənnələrin

səviyyəsini təklif və tələb arasında olan nisbət təyin edir. Biz bilirik ki, valyuta məzənnələrində tez-tez dəyişiklik qeydə alınır. Və bu dəyişikliklər inflyasiyaya çox böyük təsir göstərir. Bu təsirlərin özləri də bir neçə formada baş verir.

- Milli mezenne aşağı düşən zaman biz, daxili bazarda idxal olunan malların qiymətlərindəki artışı hiss edirik. Bu qiymət artımı ölkədə baş verəcək inflyasiyaya təkan vermiş olur. Bununla yanaşı qeyd etmək istərdim ki, məzənnənin aşağı enməsi ölkə iqtisadiyyatını ixrac yönümlü olan ölkələrin həmin bu ixracını daha da yaxşılaşdırmış olur ki, bu da xarici kapitalın ölkəyə daha da artıq daxil olmasına zəmin yaradır. daxili bazarda idxal məhsullarının qiymətlərinin artmasına səbəb olur ki, bu da birbaşa olaraq inflyasiya səviyyəsinə təsir göstərir.
- Valyuta məzənnəsində artım dünya bazarında yerli malların rəqabət qabiliyyətliliyini endirmiş olur. Böhranı müəyyənləşdirmək üçün bir sıra modeldən istifadə olunur:

Birinci nəsil valyuta böhranları: Bu nəsil böhranın ən qabarıq forması bütədə olan defisti aşağı salmaq üçün pul siyasətindən faydalanmasıdır. Valyuta məzənnəsini stabil əldə tutmaq üçün mərkəzi bank daxili ehtiyatlarından yararlanmalı olur və sonunda onun ehtiyatlarının azalmasına gətirib çıxarır.

İkinci nəsil valyuta böhranları: Valyuta məzənnəsini dəyişməz vəziyyətdə tutmaq üçün dövlətlərin müəyyən səbəbləri mövcud olsa da bu vəziyyətdən yan keçmək üçün də müxtəlif səbəbləri olmalıdır. Bu zaman müəyyən anlaşılmazlıqlar meydana gəlir. Fərdlər elə düşünürlər ki, onlar dəyişməz valyuta sistemindən çıxacaqlar. Bu faktorun özü sabit valyuta sistemini qorumağı daha da çətin vəziyyətə salır və sərf olunan xərclər daha da yüksəlir. Valyuta xərcləri yüksəldikcə dövlətin də bundan imtina etməsi sahəsindəki gözləntiləri yüksəlir. Gözləntilər yüksəldikcə spekulyasiya da artır, spekulyasiya isə artdıqca bu prosesin daha da dərinləşməsinə sürətləndirir.

Üçüncü nəsil valyuta böhranları: Asiyadakı böhranın əmələ gəlməsi ilə valyuta böhranı yeni bir mərhələyə addım atdı. Burada başlıca diqqət bank sektorunda olan problemlərə istiqamətlənib. Bu vaxt başlıca nəzərə alınan əxlaqi təhlükə, pul vahidi və periorid arasındakı uyğunsuzluqdur. Əxlaqi təhlükə modeli nədir? Hansı

müştərinin ki, bankda depozit hesabı var, dövlət, həmin müştəriyə açıq şəkildə deyil, gizli şəkildə depozit sığortası ilə təmin edir.

Dünya iqtisadi sistemi iki qrupa ayrılır. bunlar; sərbəst bazar sistemi və idarəetmə iqtisadiyyatı sistemidir. Əslində inkişaf edən iqtisadi strukturlar qarışıq adı verilən, yəni bu iki qrupun birləşməsindən meydana gəlmiş yeni bir sistem daha inkişaf etmişdir. Ayırdığımız bu iki sistemi qısa xəttləri ilə tanıyıb, keçmişdən günümüze yaşanan, milli və xüsusilə global böhranlara toxunmaq istəyirəm. Sərbəst bazar sistemi; rəqabət şərtlərinə, istehsala və investisiya qərarlarına dövlətin müdaxilə etmədiyi; tamamilə bazar şərtlərinə görə təklif və tələbin meydana gəldiyi sistemlərdir. Liberalizmin qabaqcılı Adam Smithin məşhur sözü "buraxın etsinlər buraxın keçsinlər" ifadəsi bu sistemdən törəmişdir. Digər tərəfdən, bütün istehsal ehtiyatlarının və malların dövlətin himayəsi altında olan, istehsala və investisiya dövlətin (hökumətin) qərar verdiyi sistemlərdə mövcuddur. Keçmişdə Yuqoslaviyanın nümunə olaraq göstərilə biləcəyi bu sistemi, bu gün Çin, Kuba və Şimali Koreya tətbiq etməkdədir. Bütün bu ümumi ikisindən başqa, iki sistemi bitlikdə tətbiq edən, sistemlərdən hər hansı birinin daha ağır gəldiyi və nəticə etibarilə yeni bir sistemi meydana gətirən "qarışıq" iqtisadiyyatlar da mövcuddur. Qarışıq iqtisadiyyatı günümüzdə demək olar ki, bütün ölkələr tətbiq edir. Qarışıq iqtisadiyyatlar, sərbəst bazar və dövlətin var olduğu, dövlətin lazım gəldiyi zaman (böhran, durğunluq və s.) pul siyasətləri və ya inflyasiya və deflyasiya tətbiq etmələri ilə bazara müdaxilə etdiyi bir sistemdir.

Sistemləri bu şəkildə tanıdıqdan sonra, xüsusilə Adam Smithin liderliyindəki klassik iqtisad, bazarın özbaşına işləyə biləcəyi, tam məşğulluğa çata biləcəyi uzaqgörənliyi ilə 1930-cu ildən əvvəl bir çox iqtisadiyyatlarda tətbiq olunmağa başlamışdır. Qloballaşan dünyada sərbəst bazar sistemindən qaçmaq tamamilə qeyri-mümkün kimi görünməkdə və liberal bazarların, bu sistemi tətbiq edən iqtisadiyyatlara müxtəlif şəkillərdə təzyiq etdiyi görülməkdədir. Bu sistemin yaratdığı ilk və ən böyük böhranı 1929 böyük böhranıdır. İstəsəniz bazarların yaşadığı bütün bu böhranları maddə maddə amma qısa qeydlərlə araşdıraraq. Yeni növ böhranlar 19-cu əsrdən başlayaraq, təxminən 8-10 ildən bir təkrar olunur.

İqtisadi dövrləri ayrı-ayrılıqda analiz etsək görürük ki, onlar bir-birilərindən həm müddət, həm də öz intensivliyinə görə kəskin sürətdə fərqlənirlər. Və bu fərqlənməyə baxmayaraq həmin bu iqtisadi dövrlərdə həm azalma, həm depresiya, həm də yüksəliş amillərinə malikdirlər. İlk böhran İngiltərədə baş vermişdir. 1825-ci ildə baş verən bu böhranla yanaşı növbəti böhran Böyük Britaniyada, 1836-cı ildə və Amerika Birləşmiş Ştatlarında meydana gəlmişdir. Xüsusi ilə qeyd etmək istərdim ki, 1847-ci ildə baş verən böhran Avropanı, Cənubi və Şimali Amerikanı bürümüşdür. 1873 -1878-ci illərdə baş verən böhran isə Avropanın bir çox ölkələrini və eləcə də çoxunu və Amerika Birləşmiş Ştatlarını bürümüşdür. Və bu böhran əvvəlki böhran müddət baxımından uzun müddətli olmasına görə fərqlənir.

-1825 Dünya İqtisadi Böhranı

1825-ci ildə baş verən iqtisadi böhranın yaranmasına başlıcaən Böyük Britaniyadan Amerikanın müstəqillik qazanmış ölkələrinə axını və London birjsində ehtıkar əməliyyatların həcmində baş verən artışı səbəb olmuşdur. Bu proses ölkəə olan qızıl ehtiyatlarının kəskin şəkildə aşağı düşməsinə və ticarət balansinin pozulması ilə nəticələnmişdir. Bu da ölkədə müflisliyə və ressepsiyaya gətirib çıxarmışdır. Bu səbəbdən Latin Amerika ölkələrinin büdcə gəlirləli aşağı düşmüş və dövlət borcları artmışdır.

-1857-ci il böhranı

1857-ci ildə baş verən böhran isə Amerika Birləşmiş Ştatları, Almanıyanın, İngiltərənin iqtisadiyyatına ciddi təsir etmişdir. Həmin böhrana dəmir yolu şirkətlərinin müflis olması, səhmlər bazarının ləğv olması böyük səbəb olmuşdur. Bu isə öz növbəsində dünya bankını iflasa uğratmış və istehsalın aşağı enməsinə zəmin yaratmışdır.

-1893-cü il böhranı

1893-cü il Amerika Birləşmiş Ştatları gümüş bazarında sərbəst qiymət müəyyən etməyə yol verən “Şermanın Gümüş Paktı”nı qəbul etməsi ilə əlaqələndirirlər. İnvestorlar “Şermanın Gümüş Paktı”nın qəbulundan sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının “qızıl standartdan” uzaqlaşdığını gözləyərək, kapitalı həmin regiondan ayırmağa başladılar. Təklifin aşağı düşməsi bankların

fəaliyyətlərində pozulmalara gətirib çıxarmışdır.

-1907-ci il böhranı

Bu böhran digər böhranlardan bir çox xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Lakin, nəticə baxımından digər böhranlardan daha da güclü olmuşdur. Bu böhranın yaranmasına şəraiti, 1906-cı ildə qızıl ehtiyatlarını yüksəltmək üçün mövcud uçot dərəcəsini 6%-ə yüksəldən İngiltərənin bankı cəlb etmişdir. Bu da öz növbəsində Amerika Birləşmiş Ştatlarında kapital axına səbəb olmuşdur. Bunun da nəticəsində iş fəaliyyətlərinin aşağı salınması və bu ölkədə mövcud olan bankların ləğvinə gətirib çıxarmışdır. Pul kütləsinin aşağı düşməsi ödəniş-hesablaşma sistemində pozulmalara səbəb olmuşdur. Amerika Birləşmiş Ştatları və İngiltərədən sonra böhran İtaliya və Fransa kimi digər Avropa ölkələrinə də yayılmışdır. Bildiyimiz kimi, 1914-cü ildə Birinci Dünya Müharibəsi başlamışdır. Bu müharibənin başlamasına beynəlxalq maliyyə böhranı səbəb olmuşdur. Buna da səbəb Amerika Birləşmiş Ştatları, İngiltərə, Almaniya və Fransa hökumətlərinin hərbi əməliyyatlarını maliyyələşdirmək üçün emitent kağızının qurtarması olur. Qeyd etdiyimiz böhranın digərlərindən fərqi, müharibə edən tərəflər, nəticədə isə mal və pul bazarlarında iflasa gətirib çıxardığıdır.

1920-1921, 1929-1933, 1937-1938-ci illərdə olan böhranlar müharibələr arasında olan müddətdə baş verən 3 başlıca böhrandır. Bundan başqa 1920-1930-cu illərdə yüksəlmə dövrlərində işsizlik və inflyasiya saxlanılırdı. Qeyd etdiyimiz böhranlardan başqa 1900-1903, 1907, 1920-ci illərdə də böhranlar olmuşdur, amma bunların heç biri 1929-1933 ildə olan digər böhranlarla müqayisə oluna bilməzlər. Qeyd etdiyimiz böhran vaxtı kapitalist dövlətlərinin sənaye istehsalı həcmi 46%, polad əridilməsinin həcmi - 62%, kömür hasilatı - 31%, XTD - 67% azalmışdır. Bununla yanaşı işsiz olanların sayı 26 milyon nəfərə çatmışdır. Bunlar da istehsalatda çalışanların isə 25 faizini təşkil etmişdir. Bunun da nəticəsində real gəlir miqdarı təxminən 58 faiz azalmış, müflislik vəziyyəti müşayət olunurdu. Təkcə Amerika Birləşmiş Ştatlarında 109 milyon firma ləğv edilmişdir.

- 1929 Dünya İqtisadi Böhranı (Böyük Depressiya)

1929-cu ildə Böyük Depressiya illərində minlərlə Amerikalı kardon çadırlarda,

drenaj borularında yaşamaq məcburiyyətində qalmışdılar. Bu qədərlə də qalmaz, o illərdə bazardakı pul bir anda yox olduğu üçün insanlar ehtiyaclarını qarşılamaq üçün mübadilə yoluna gedərək bir cür alış-veriş iqtisadiyyatına geri dönmüşlər. Əslində ABŞ-da 24 Oktyabr 1929 Cümə axşamı günü birjanın dibə vurmaı və ABŞ-ın iqtisadiyyatının iflası ilə nəticələnən və "Qara Cümə axşamı" olaraq da adlandırılan "Böyük Depressiya" yalnız ABŞ-ı deyil bütün dünyaya təsir etdi. Necə? ABŞ dünyanın kredit verən nəhəng ölkəsidir. Yəni Avropa dövlətləri döyüş zamanında ABŞ-a borclanmışlardı. Bu müddət döyüş sonrasında da davam etmiş, Avropadakı dövlətlər döyüşdə yıxılan iş yerləri, fabrikləri təmir iqtisadiyyatlarını yenidən canlandırmaq üçün, ABŞ-dan kredit almışdılar. Necə ki, Birinci Dünya müharibəsi başlamazdan əvvəl, yəni, 1914-cü ildə ABŞ-ın Avropaya 6 milyard dollar borcu var idi, dörd il sonra, yəni, 1918-ci ildə Avropa dövlətlərinin ABŞ-a olan borcu 16 milyard dollardan artıq idi. 1929-cu ildəki iqtisadiyyatın dağılması ilə birlikdə ABŞ-ın daha çox borc verə bilməməsi, hətta, var olan borcların ödənməsini istəməsi üzərinə böhran digər ölkələrə də yayıldı. Birinci Dünya müharibəsi nəticəsində yaranan bu böhran, Avropa ölkələrinin döyüş sonrası iqtisadi problemləri etibarilə, pul sistemlərini, o zamanki qızıl qarşılığı emissiya sistemi yerinə qarşılıqsız pul çapı yoluna seçim etmələri böhranın çıxış nöqtəsi olmuşdur. Amerikada qiymətlər enişə keçdi. Bütün dünyanı qucaqlayan bu birja çöküntüsü, milyonlarla insanı işsiz qoyub istehsalı dayandırdı. Böhrandan çıxış siyasəti məşhur İngilis iqtisadçı Keynes tərəfindən təmin edildi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında 1932-ci ildə sənaye istehsalı 46%, məhsulların müxtəlif növləri isə daha çox azalmışdır. Qısa olaraq, çuğun 79 faiz, polad 76 faiz, maşın 80 faiz azalmışdır. İşlək vəziyyətdə olan 279 ədəd donma peçindən isə sadəcə 44-ü işlək olaraq qalmışdır. Bu böhran da ardınca iflas dalğasının gəlməsinə zəmin yaratmışdır. Bundan başqa 1929-1933 cü illər ərzində 5760 kommersiya bankı böhran səbəbiylə iflasa məruz qalmışdır. Xarici dövriyə 3.1 dəfə aşağı düşmüşdür. 1911-ci ildəki hal yenidən yaşanmağa başlanmışdır.

- 1948 böhranı

İkinci Dünya Müharibəsinin iqtisadiyyat üzərində başlıca təsiri, silah savaşı'nın

ekonomi üzərində başlıca etkisi, silah altına alınan şəxslərin və dövlət xərcləmələrinin çoxunun müdafiəyə ayrılması, böhranın çıxış nöqtəsi olmuşdur. 1940 və 1945 illərində bu silahlanma müharibəsi, kənd təsərrüfatı və istehsalı ciddiyyə almayan ölkələrin milli gəlirlərində böyük ölçüdə eniş görülmüşdür.

- 1954 Böhranı (Türkiyə)

Türkiyənin xarici sərmayə açılımı və nəticəsində yaranan büdcə açıqları sürətli bir şəkildə böyümə göstərdi. Koreya müharibəsinə görə artan xammal və istehsal vasitələri qiymətləri, sərmayəni yalnız buraxmışdır. Xarici sərmayəyə açılan Türkiyənin bu vəziyyət qarşısında, cari açıqları və ictimai segmenti açıqları yüksəlməyə davam edincə böhran meydana gəlməyə başlamışdır. İlk sərbəst bazar və xarici ticarət əleyhimizə işləmiş və idxalı məhdudlaşdıracaq, ixracatı dəstəkləyici siyasətlərə ehtiyac olduğu gözlə görülmüşdür.

- 1969 Böhranı (Türkiyə)

Digər böhranlara nisbətən yüngül yola verilən bu böhran yüksək idxal nəticəsində devalvasiya edilərək həll edilmişdir.

- 1974 Neft Böhranı

ABŞ-ın bu ilə qədər pulunu qızıl qarşılığı olaraq çap etdirməməsi nəticəsində, dolların dəyər itkisi nəticəsində, dollar üzərindən əməliyyat görən neftin OPEC tərəfindən, neft qiymətlərinin qızıl qarşılığı olaraq əməliyyat görəcəyini elan etməsi böhranın çıxış nöqtəsi olmuşdur.

- 1978 Böhranı

Borc kreditlərinin faiz dərəcələri bu dövrdə salınmış, bunun nəticəsində idxal və istehlak sürətli bir yüksəliş göstərmişdir. Dövlətlər arasında bu kreditlərdən meydana gələn borc, artım kəsb etmişdir.

-1994 Meksika böhranı

Bu illərdə Meksikada böhran baş vermişdir. Meksika hökuməti 1980-ci ilin yekununda ölkəyə investisiya cəlb etmişdir. Bundan başqa fond birjası açılmış, dövlət şirkətlərinin bəziləri meydana çıxartmışdır. Ölkəyə 1989 - 1994-cü illər ərzində kapital axını güclənmişdir.

- 1997 Asiya Böhranı

Çıxış nöqtəsi Tayland olan böhranın uzakdoğu və Rusiya kimi ölkələrə sıçraması böhranı böyütmüşdür. Ümumi mənada böhran, borc şərtlərindən maliyyə bir qaydanın və ya sistemin olmaması, kifayət qədər işləməməsi, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların bu çatışmazlıqlara tamaşaçı qalması olaraq göstərilə bilər.

- 2008 Qlobal İqtisadi Böhranı

ABŞ-da artan mənzil bazarı, bankları bu bazara yönəltmiş və xüsusi olaraq orta təbəqəyə mortgage (ipoteka) adı verilən yüksək risk yüksək gəliri hədəfləyən uzun müddətli mənzil krediti təklif etmişdir. Hətta banklar ac gözlüklükləri nəticəsində, haqqlarını aşan bir şəkildə, Avropa və Asiyadan borc alıb, kredit verməyə davam etmişlərdir. Bu kredit sözləşmələri, sərmayə bazarında alınıb-satılmaya başlamış, dəyərli qiymətlər halına gəlmişdir. Kreditlərin geri ödənməsinin imkansızlığı başa düşüldüyü zaman, qiymətləri əllərində tutan insanların panikaları və nəticəsində istehlakçıların iflasları böhranı alovlandırmışdır. Böhranın konkret başlanğıcı, Amerikada “Lehmon Brothers” bankının iflası olmuşdur. Ümumiyyətlə 2008-ci il Oktyabr ayında, ABŞ-da baş verən, sonra bütün dünyaya sürətlə yayılan böhran, dünyanın ən böyük böhranıdır. Bu səbəblə, bütün ölkələr və Mərkəzi Banklar böhrana qarşı ortaq hərəkət etmişlərdir. Hər böhranın başlıca özəlliyi, başlanğıcda həm faizlərin, həm məzənnələrin həm də qiymətlərin dalğalanmasıdır. Böhranların tezliklə baş verməsi onu göstərir ki, bundan sonra böhranla davamlı yaşamaq məcburiyyətindəyik və bunu öyrənməliyik. Buna görə də böhran qarşısında ən az təsirə məruz qalmaq üçün böhranların yaxşı idarə olunması lazımdır. Böhrandan çıxış və ya böhranı idarə etmək mövzusunda çox fərqli tətbiqetmələr etmək olar. Hər idarə özünə məxsus həll yolun tapmalıdır. Çünki, böhran zamanı ondan necə çıxacağını tapa bilməyən şirkətin həmin böhrandan xilas olma şansları çətin məsələdir. Fərd və cəmiyyət olaraq, böhrandan çıxış üçün soyuqqanlı, ağıllı və təmkinli davranmaq məcburiyyətindəyik. Qlobal maliyyə böhranının təsirinin nəticəsi olaraq, Maliyyə böhranı səbəbiylə ortaya çıxan likvidlik məhdudiyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə sərmayəni özlərinə çəkmə mövzusunda əvvəlki dövrə nəzərən daha iti bir rəqabət içində olmalarına gətirib çıxaracaq.

I.2. Beynəlxalq maliyyə böhranının yaranma səbəbləri.

Kapitalizmdən əvvəl də iqtisadi böhranlar olurdu. Ancaq, onların ortaq tərəfi qeyri-kafi istehsal idi. Quraqlıq, sel və onlara bənzər səbəblərlə istehsal ehtiyacın altında meydana gəlir, bunun nəticəsində də insanlar aclıq və səfil həyata məhkum olurdular. Kapitalizmdə isə daha çox istehsal böhranları olmuşdur. Bunun başlıca səbəbi kapitalist iqtisadiyyatda mal tələbin hansı firmalara istiqamətləndiriləcəyinin bilinməməsidir. Bu hissəni belə izah edə bilərik. Hər təşəbbüskar, investisiyanı xeyir əldə etmək üçün edir. Xeyir isə ancaq, istehsal olunan malın satılması ilə əldə olunur. Lakin, bazarda eyni növ malı istehsal edən birdən çox təşəbbüskar var. İstehlakçıların o maldan nə ehtiyacı olduğu təxmin ediləbilsə də, təxmin edilməyən çox vacib bir faktor vardır: insanların bu ehtiyaclarını hansı firmaya da firmaların mallarını alaraq qarşılayacaqlar. Bütün məsələ bunun üzərində dayanır. Belə bir sual meydana çıxa bilər ki, ya planlanan və ya gözlənilən satış olmazsa?- Belə ki, kapitalist iqtisadiyyatda hər firma irəliyə doğru bir təxmin edərək, istehsalı planlayarlar. Təxmininə görə bina icarəyə verilər, maşın və xammal alır, işçi ilə razılaşar və s. İstehsalını reallaşdırdıqdan sonra da satışa başlayır. Ancaq böyük risk də bu nöqtədə ortaya çıxar: sahibkarlar istehsal planını etdiyi anla, malı bazara çıxardığı an arasında keçən zamanda bir çox şey dəyişmiş ola bilər, firma sahibi buna görə təxmin etdiyi satışı edə bilməz vəziyyətə gələ bilər. Böhranın yaranmasının başlanğıc nöqtəsi budur. Bir sektorun hər hansı bir firmasında başlayan bir bazar çətinliyi artaraq, sonra uçuqun kimi böyüyərək əvvəl o sektoru, ardından digər sektorları və sonunda bütün iqtisadiyyata yayıla bilər. Xammal alışı dayandıran, işçilərini işdən çıxardan firma batarkən, başqalarını da arxasından sürüyüb onları da batırır, bu sonuncular da başqa firmaları ... Sektorun əhəmiyyəti, batan firmanın və digərlərinin bazardakı payları kimi faktorlar böhranın dərinliyini, genişliyini və uzunluğunu təyin edir. Göründüyü kimi istehsal etdiklərinin əlində qalması və buna görə iflas etməsi kapitalist müəssisələrin başda gələn kabusudur. Bu səbəblə kapitalistlər "sabitlik" tələbini dillərindən heç salmaz. Onlar üçün sabitlik demək hər şeyin eynilə planladıkları kimi olması, beləcə istehsal etdiklərini qazanlı olaraq, satılabilməsi, bir-birini

izləyən iflaslar yaşanmaması deməkdir. Halbuki bazar iqtisadiyyatında sabitlik istisna haldır. Çünki kapitalist sistemdə tarazlıq halı bir istisnadır. Bir-birindən müstəqil qərar verən və bir-biriylə rəqabət halında olan bir çox təşəbbüskarın hamısının planlarının tutması, haradasa qeyri-mümkündür. Kapitalist sistemin nizamlı olaraq böhran çıxarmasının səbəbi məhz budur. Həm kapitalist iqtisadiyyat qaydalarını mənimsəmək, həm də bu böhranlardan xilas olmaq heç bir zaman mümkün olmamışdır.

Hazırda qlobal miqyasda öz əhatə dairəsini genişləndirən maliyyə böhranı öz başlanğıcını ABŞ-dan götürüb. ABŞ-ın bu dərin maliyyə böhranı ilə üzləşməsi bir neçə səbəbin nəticəsində baş verdi. Öncə onu qeyd edək ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında böhranın meydana gəlməsinə zəmin yaradan ABŞ-da böhranın başlanmasına şərait yaradan faktorlar əvvəllər meydana gəlmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Birinci, ABŞ İraq müharibəsinə bu günə qədər 3 trilyon ABŞ dolları xərcləyibdir. Bu da öz növbəsində ölkədə maliyyə itkisinə səbəb olmuş, iqtisadiyyata öz təsirini 18göstərməyə başlamışdır. Başqa bir vacib faktor da dövlətin ipoteka kreditlərinin verilməsi sahəsində aparmış olduğu səmərəsiz siyasətdir. Ümumiyyətlə qanuni tərəfdən baxsaq, baş verən maliyyə böhranında “günahkar” 1995 və 1990-cı illərdə imzalanan qanun layihələridir. 1995-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin imza atdığı “İctimai İnvestisiya Akıt” və 1990-cı ildə imzalanan “Maliyyə Xidmətləri Modernizasiyası” aktları olmuşdur. İmzalanan bu iki qanundan birincisi gəlir səviyyəsinə görə aşağı və orta təbəqəyə aid olan əhəlinin ev almasına şərait yaratdı. Bunun nəticəsində də əhəliyə kredit verən təşkilatlar, banklar, öz tələblərini bir qədər aşağı saldılar. Bununla yanaşı akta bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Edilən dəyişikliklərdən bir digəri isə dövlətdən kredit ala bilən (limitsiz) ASC-lərinin daha aşağı yəni orta və aşağı gəlirə sahib olan təbəqəyə də investisiya istiqamətlənməsinə şərait yaratdı. Bu da kredit almaq qabiliyyəti olmayanlara kreditlərin verilməsi deməkdir. Bir digər qanun layihəsi isə ölkədə mövcud olan banklara həm investisiya, həm də kommersiya fəaliyyətlərilə məşğul olmağa zəmin yaratdı. İnvestisiya bankları akta əlavə edilmiş dəyişiklikdən

öncə depozit yığmaq imkanına malik deyildilərsə, akta əlavə edilən dəyişiklikdən sonra kommersiya bankları ilə birgə fəaliyyət göstərməyə başladılar. Hansı ki, həmin kommersiya bankları depozit yığmaq hüququna malikdirlər. Toplanan bu depozitlər isə riskli maliyyə alətlərinin döviyyəsinə istifadə olunurdu. Misal olaraq, İpoteka Qiymətli Kağızlarına qanunda edilmiş dəyişikliklər bir çox problemlər meydana gətirdi. Orta və aşağı gəlirlilərə (onların gəlirləri ev almalarına imkan verməsə də) güzəştli kredit verilməyə başlandı. Buna səbəbsə ipotekanı verən şirkətlərin qazanc əldə etmək istəyi idi. Həmin kredit verən şirkətlər komissiya gəliri qazanmaq üçün gəliri normadan az olan və kredit almayanlara ipoteka krediti verdilər. İpoteka Qiymətli Kağızlarının dəyəri başlıcaən evlərin alqı-satdı qiymətlərinə bağlı idi və başlıca gəliri ev alanın ödədiyi məbləğdir. Bunun nəticəsində də qazancı riskli olanlara verilən ipoteka kreditlərinin girov qeyd edildiyi İpoteka Qiymətli Kağızları üçün bir sıra maliyyə bazarları meydana gəlir, yaranır, və bununla yanaşı bir sıra maliyyə şirkətləri İpoteka Qiymətli Kağızlarına yardım edirdi.

Fannie Mac və Freddie Mac şirkətləri İpoteka Qiymətli Kağızlar bazarının likvidliyini artırmaq məqsədi ilə dövlət tərəfdən İpoteka Qiymətli Kağızlara investisiya cəlb olunmasına məcbur olundu. Demək olar ki, 2007-ci ildə qeyd etdiyimiz iki şirkət 12 trilyonluq (dollar) büdcəsi olan ipoteka bazarının böyük bir hissəsinə sahib idilər. Bunu da bildirim ki, əksər maliyyə alətlərinin iki başlıca riski olur. Bu, faiz və kredit riskidir. 80-ci illər maliyyə böhranında səbəb faiz riskləridisə, mövcud maliyyə böhranın başlıca səbəbi isə kredit riskləridir. Bildiyimiz kimi, kredit riski krediti aldıqdan sonra həmin kreditin və bununla yanaşı kredit faizlinin ödənilməsinin yerinə yetirilməsidir. Həmçinin, bu zaman ipoteka qiymətli kağızlarına edilən spekulativ hücumlar nəticəsində onun nominal dəyərinin real dəyərindən bir neçə dəfə artmasına gətirib çıxarmışdı.

Belə ki, ipoteka kreditləri ilə əlaqədar kontraktların ifrat dərəcədə mürəkkəbləşməsi qlobal maliyyə böhranına təkan verdi. Amerika Birləşmiş Ştatlarında evlərlə bağlı qəbul edilmiş qaydaya başlıcaən evlər, sabit və dəyişkən kreditlə verilirdi. Əhali də gələcəkdə iqtisadiyyatın müsbətə doğru gedəcəyini

nəzərə alaraq dəyişkən faiz ilə kredit götürdülər. Onların fikrincə, “dəyişkən faiz krediti” prinsiplərinə görə, gələcəkdə alınan kredit faizlərinin aşağıya düşəcəyini düşünürdülər.

Amma, 2007-ci ilin sonları və 2008-ci ilin əvvəllərində neftin qiymətdə gözlənilmədən baş verən qalxma FES-in (Federal Ehtiyatlar Sistemi) faizlərinin yuxarı qalxmasına zəmin yaratdı. Bu da öz növbəsində əhəlinin aldıkları krediti geri ödəməkdə çətinliklə üzləşməsinə səbəb oldu və bunun nəticəsində də evlər şirkətlər tərəfindən geri qaytarıldı. Şirkətlərsə banklardan kreditləri banklardan aldıkları üçün banklar risklərlə üzləşdilər. Bu zaman da pullar geri gəlməməyə başladı və nəticədə böhran yarandı. Əgər krediti alan ev sahibi aldığı kredit ödənişini yerinə yetirmək qabiliyyətinə malik olmurdusa o zaman ev satışa çıxarılır və satış dəyəri İpoteka Qiymətli Kağızlarının sahibinə gedirdi. Qeyd etdiyimiz kimi, İpoteka Qiymətli Kağızları dəyərini ev sahibləri ödəyəmədilər. İpoteka Qiymətli Kağızları riskləri artdı və onların qiyməti düşdü. Amerika birjalarında isə daşınmaz əmlakın qiymətlərində sürətli enmə baş verdi. ABŞ birjalarında baş verən dəyişikliklər dünyanın digər birjalarına təsir edir. Bu gün Nyu-York birjası dünyanın ən aparıcı birjasıdır və dünya birjalarında qiymətlərin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır. ABŞ birjalarında yaşanan hallar digər dünya ölkələrinin birjalarında da yaşanır.

Beləliklə, yuxarıda sadalanan səbəblər Amerika Birləşmiş Ştatlarında maliyyə böhranının meydana gəlməsinə zəmin yaratdı. Bunun da nəticəsində maliyyə institutları böyük risklərlə üz-üzə qaldılar. Qarşısı alınə bilinməyən böhran ABŞ iqtisadiyyatından bütün dünya iqtisadiyyatına yayıldı. Bu maliyyə böhranı müxtəlif analitiklərə görə, 1930-cu il durğunluğundan sonra ən dəhşətli böhrandır.

Dünya iqtisadi sisteminin üzləşdiyi qlobal böhranın ən mühüm amilindən biri də ayrı-ayrı dünya ölkələrində toplanan və risk artırən qlobal kapital yığıdır. Dünyadakı investorlar ABŞ-dakı başlıca böhranın ardınca ağır itkilərə məruz qaldıqca, dünya üzrə kapital çatışmazlığı müşahidə etməyə başladılar. Eyni zamanda, kapital sahibləri, böyük vəsaitləri idarə edənlər tədricən əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, risklərə diqqətlə yanaşmağa, alternativlər seçməyə və

mümkün qədər kapital yığımına üstünlük verməyə başladılar. İndiki zamanda bu o deməkdir ki, riskli borc alanların və ya dünya üzrə kapital meyilli layihələrin ssudalara, qiymətli kağızlara ehtiyacı olduğu halda, artıq qiymətli kağızlar bazarında bunlarla bağlı böyük çatışmazlıq yaranıb. Bu da nəticədə böyük layihələrin təxirə salınmasına, infrastruktur və ayrı-ayrı sənaye sahələrinin inkişafı üçün kapitaldan asılı olan Latin Amerikası, Avropanın İEOÖ-nü və Balkan ölkələri regionlarında artım tempinin zəifləməsinə gətirib çıxarıb.

Maliyyə böhranının doğurduğu kapital yığımı digər tərəfdən dünya bank sisteminə dağıdıcı təsir göstərib. Dünyanın heç bir regionunda bank sektoru sənaye sahələri ilə Avropada olduğu kimi integrasiya olunmayıb. Ona görə də burada təsir daha da ciddidir. ABŞ-da isə bununla müqayisədə daxili maliyyə ehtiyacları üçün qiymətli kağızlar daha etibarlı sayılır və ona görə də onlara üstünlük verilir. Dünya iqtisadiyyatının qlobal böhran nəticəsində üzləşdiyi mühüm problem iqtisadi artım tempinin qlobal azalmasıdır ki, bu da əmtəəyə olan tələbin və bunun nəticəsi olaraq istehsalın azalması və istehsalın, xammal təchizatçısı ölkələri bazalarının zəifləməsi nəticəsində ixrac həcmının azalmasıdır.

Dünya iqtisadiyyatının üzləşdiyi digər problem beynəlxalq bazarda neftə tələbin azalması və onun qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi nəticəsində iqtisadiyyatı xammaldan asılı olan ölkələrdə, xüsusilə də Rusiyada maliyyə sektoru ilə yanaşı, iqtisadiyyatın real sektorunda və sosial sferada baş verən tənəzzüldür. Ümumiyyətlə, maliyyə böhranı nəticəsində bütün dünyada işsizlik artır, əmtəə qiymətləri azalmaqda davam edir, neftin qiyməti cəmi 1 il bundan əvvəlki yüksək səviyyədən 3 dəfədən çox aşağı düşüb. Böhranın nəticələrinə gəlincə, bunları qeyd etmək lazımdır. Neqativ təsirlər:

- istehsala olan tələb azaldığından istehsal və bölgü zəifləyəcək;
- işsizlik avtomobil və hava nəqliyyatından istifadəni azaldacaq;
- əlaqələndirilməmiş maliyyə tədbirləri, xüsusilə də böyük ölkələr tərəfindən başlıca sənaye sahələrinə subsidiyalar istənilən yerdə əks-təsir törədə bilər (1930-cu illərdə “qonşunu zəiflət” siyasəti tənəzzülü daha da dərinləşdirmişdi);
- maliyyə sektorunda zəruri islahatların aparılmaması maliyyə əməliyyatları

iştirakçılarının fəaliyyətinin və əməliyyatlarının qeyri-şəffaf qalmasına, bu da öz növbəsində bərpaya mane olan likvidliyin azalmasına səbəb olur.

Dünya Bankının tədqiqatlarına görə neft məhsullarına olan tələbat və xammalın mövcud qiyməti də enəcək. Lakin 1990-cı il səviyyəsinə enməyəcək.

1982-ci ildən indiyə qədər birinci dəfə beynəlxalq ticarət azalacaq və bu da öz növbəsində bir sıra sənaye sahələrini də əhatə edəcəkdir. Maraqlıdır ki, böhranın pozitiv təsirləri də vardır. Onlar bunlardır:

- İran və Əfqanıstandakı münaqişə tədricən aradan qalxacaq;
- dünyanın nəhəng ölkələri olan Çin və Hindistan inkişafın lokomotivi olaraq beynəlxalq münasibətlərin hərəkətverici qüvvəsinə çevriləcək;
- Mövcud neft ehtiyatları tükənmək üzərədir və bunun bərpası çox maliyyə vəsaiti tələb edəcək;
- Şimal qonşumuz kimi OPEK-ə qeyri-üzv olan ölkələr də bu təşkilata qosularaq vahid enerji siyasətini yerinə yetirməyə məcburdurlar;
- Enerji sərfində də qənaətli evlər və avtomobillər yaradılacaq;
- İctimai nəqliyyat sektorunun inkişaf etdirilməsinə böyük investisiya cəlb ediləcək;
- OPEK üzvləri müəyyən edilmiş kvotalara əməl etməmək məcburiyyətində qalacaq;
- Alternativ enerji mənbələri də ticarət nöqteyi-nəzərdən daha da əlverişli və rəqabətə davamlı olacaq;
- Əlavə ehtiyatlar kəşf ediləcək.

Uoll-Strit mütəxəssisləri Dünya Bankının bədbin proqnozları ilə razılaşmır və iddia edirlər ki, üç il müddətinə bir barrel neftin qiyməti 75 dollara qalxacaq, yeyinti məhsulları isə indikinə nisbətən 50 faiz ucuzlaşacaqdır.

Bildiyimiz kimi, Londonda baş tutmuş 20-liyin görüşü zamanı gəlinmiş olan nəticəyə görə ölkə liderləri böhrana qarşı mübarizə yollarının 6 başlıca istiqamətini müəyyən etmişlər. Həmçinin 1,5 il müddətində də 5 trilyon dollar həcmində vəsait ayrılması ilə bağlı da ortaq razılığa gəlinmişdir. Antiböhran istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Beynəlxalq Valyuta Fondu ehtiyatlarının artırılması və baş vermiş böhrandan əziyyət çəkən ölkələrə yardımın edilməsi;
2. “Vergi oazis”lərə qarşı mübarizənin edilməsi;
3. İflas olmuş şirkətlərin və bankların rəhbərliyinə əlavə bonus ödəmələrinin nizama salınması;
4. Ölkələr səviyyəsində yaxşılaşdırıcı (stimullaşdırıcı) müəyyən tədbirlər;
5. Maliyyə bazarlarına nəzarətin gücləndirilməsi;
6. Milli iqtisadi sabitliyin müəyyən edilməsi.

Bunun üçün ayrılmış olan 5 trilyon dollardan təxminən 5/1-i, yəni 1,1 trilyon dollarının Beynəlxalq Valyuta Fondu və başqa maliyyə institutlarına verilməsi nəzərdə saxlanılır. Beynəlxalq Valyuta Fonduna ayrılmış olan 1,1 trilyon dollardan 750 milyard dollarlıq bir hissəsi iqtisadi artımın inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına, həmçinin 250 milyard dolların tədiyyə balansının tənzimlənməsinə istiqamətlənməsi nəzərdə tutulur. Böhrana qarşı müəyyən tədbirlərin görülməsi belə deməyə başlıca verir ki, tezliklə dünya iqtisadiyyatında artım 4 faiz səviyyəsində olacaq.

2008-ci ildə başlanmış qlobal maliyyə böhranı bir çox dövlətlərin maliyyə həyatına sarsıdıcı zərbə vurmuş və dünya maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyini artırmışdır. Müasir dövrdə gənc Azərbaycan dövləti də qlobal iqtisadiyyata aktiv inteqrasiya olunur və dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus yer tutur. Ona görə də dünya iqtisadiyyatında baş verən önəmli proses və təmayüllər Azərbaycan iqtisadiyyatına bu və ya digər formada təsir edir. Lakin bu da sevindiricidir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı və yaradılmış bazar institutları artıq elə bir səviyyəyə çatmışdır ki, dünyada gedən bir sıra qlobal neqativ proseslərin bizə təsiri ya az olur, ya da tamam təsirsiz ötür.

I.3. Beynəlxalq maliyyə böhranının dünya iqtisadiyyatına təsiri

Qlobal maliyyə böhranı 2007 –ci ilin ikinci yarısından etibarən ABŞ maliyyə sektorundan başlayaraq dərinləşmiş və 2008-ci ilin payız aylarında bank qurtarma əməliyyatlarıyla zirvəyə çıxmışdır. Bu tarixdən sonra şiddətini artıraraq bütün dünyaya yayılmış və gedərək bir istehsal böhranına çevrilmişdir. Dünya iqtisadiyyatındakı suveren güc olması səbəbiylə Amerikaya xarici dünyadan köçürülən resursların fəvqəladə ölçülərə çatması böhranın ilk siqnallarını vermişdi. 2008-ci ildən əvvəl də ABŞ-ın cari açıqları gedərək artmış, büdcə açıqları da eyni sürətləqalxırdı. ABŞ-da ipoteka banklarının müflisləşməsi ilə başlanan qlobal maliyyə böhranı sonrakı il yarım ərzində (2008-ci ilin sonu və 2010-cu ilin əvvəli) nəinki Birləşmiş Ştatlar, hətta dünyanın digər aparıcı ölkələrinin real sektorunda durğunluğa gətirib çıxardı. Tədqiqatlar göstərir ki, ilkin mərhələdə ipoteka böhranı qlobal maliyyə böhranına başlıca səbəb olsa da, bununla belə, bankların kreditlər yerləşdirməsi və vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə bağlı nöqsanlı siyasəti, eləcə də uçot dərəcəsində edilən dövrü dəyişikliklər bu prosesdə az rol oynamayıb. Böhran nəticəsində yalnız 2008-ci ildə aktivləri 4,3 trilyon dollar (1 trilyon dollar aktivlərə malik sığorta şirkətinin, 1,5 trilyon dollar aktivlərə malik investisiya bankının və 1,8 trilyon dollar aktivləri olan ipoteka bankı) olan maliyyə qurumları fəaliyyətlərini dayandırdılar. Habelə həmin il ABŞ, Kanada, Yaponiya, Böyük Britaniya, avrozona, Çin və Hindistan kimi dünyanın aparıcı iqtisadi zonalarında birbaşa investisiya, portfel investisiyası, rezerv aktivləri üzrə xalis kapital axınının hərəkətində kəskin eniş yaşandı. Böhranın daha qızgın dövrünün yaşandığı 2008-i ildə inkişaf etmiş olan bir çox ölkələr yüksək faiz fərəcələri və kəskin limitləşdirilmiş kreditlər qarşılaşdılar. 2009-cu ildə dünya üzrə ÜDM-in artım dinamikası 2007-ci ildəki 7,9% səviyyəsindən 2008-ci ildə 3%, 2009-cu ildə isə 0,6% səviyyəsinə düşdü. Özəl kapital axınının isə 2007-ci ildəki 1 trilyon dollar səviyyəsindən 2009-cu ildə 530 milyard dollara düşəcəyi dəqiqləşdi. Həmçinin kənarda çalışıb ölkəsinə müntəzəm pul vəsaiti göndərən emiqrantların pul göndərişləri də zəiflədi. Qlobal ticarət həcmi də 1982-ci ildən bu tərəfə ilk dəfə olaraq, 2009-cu ildə azaldı. Xarici investisiyalara və qısamüddətli kreditlərə çıxış

da çətinləşdi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin ixracının da sənəgiyə və iri həcmli kapitalın geri çəkilməsinə ilə bağlı proqnozlar özünü doğrultdu.

Qlobal problemlər çoxtərəfli müzakirələr və həllər tələb edir ki, qlobal və milli liderlər də böhrandan çıxmaq üzrə məsuliyyətin və imkanların bölüşdürülməsinə, iqtisadi böhranın arxasındakı insan faktorunun üzə çıxarılmasına, yeni iqtisadi siyasətlərin müəyyən edilməsinə cəhd göstərməlidirlər. Beynəlxalq maliyyə qurumları, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı isə bu dövrdə maliyyə yardımı və güzəştli kreditlər artırdılar. Beynəlxalq yenidənqurma və İnkişaf Bankı önümüzdəki 3 ildə də kreditlərini 100 milyard dollar artırmaq niyyətindədir. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası isə yoxsul ölkələrə əlavə 2 milyard dollar yardım ayırmaq planlarını böhrandan dərhal sonra açıqladı. Problemin mənşə ölkəsi olan ABŞ onun fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün artıq 787 milyard dollarlıq üçüncü iqtisadi stimullaşdırma paketini də təsdiqləyib. Burada başlıca məqsəd real sektor, ticarət və bank sektorunu, habelə sosial infrastruktur layihələrini dəstəkləməklə özəl sektoru gücləndirməkdir.

Maliyyə böhranın təsirindən əvvəl bir sıra ölkələr artıq qida və yanacaq böhranından əziyyət çəkirdilər. Bunun nəticəsində qlobal miqyasda 130-135 milyon insan kəskin yoxsulluğa düşər olmuş, əlavə 44 milyon uşaq tələbatdan daha az qida təchizatı ilə üzləşmiş, yüksək ərzaq və yanacaq qiymətlərinə kompensasiya etmək cəhdi həmin ölkələrin fiskal defisitini artırmışdı. Yoxsul və azgəlirli əhalisi olan ölkələr iqtisadi böhranın təsirini limitləşdirmək üçün beynəlxalq yardımlardan səmərəli istifadə etməli, infrastruktur və sosial investisiyaları azaltmamalı, biznes mühitini daha da təkmilləşdirməklə xairic investisiya axınını artırmalıdılar. Vaxtilə maliyyə böhranı kimi başlanan bu proses hazırda real sektora sirayət edərək qlobal iqtisadi böhrana çevrilib və getdikcə işsizliyin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə maliyyə böhranı inkişaf etmiş G20 ölkələrinə ÜDM-lərinin az qala üçdə biri (28%) dəyərində başa gəlib.

Qlobal real istehsalın çəkisi getdikcə Çində sıxlaşarkən, ABŞ

iqtisadiyyatındakı törəmə bazarlara dayanan varlıq qiymətlərini də gedərək artırdı. Böhranın faktorları arasında törəmə bazarlardakı virtual qiymətlərin artması ilə bərabər mortgage kreditlərinin quruluşunun pozulması, mənzil qiymətlərindəki böyük artımlar, daşınan kağızların fonlanmasında yaşanan sıxlıq, kredit törəmə bazarlarının genişləndirilməsi kimi faktorlar gətirib çıxarmışdır. Bütün bu faktorların nəticəsində real istehsalla virtual gəlirlər arasındakı yaxşıca açılan fərq qlobal böhrana səbəb olmuşdur. 2008-ci ildə, ümumi dünya qeyri-safi nəticəsi təxminən 60 trilyon dollar ikən, törəmə bazarlarında təxminən 670 trilyon dollarlıq əməliyyat edilməkdə idi. Virtual pul gerçək istehsalını 10 dəfə ötmüşdür. Böhranın başlıca səbəbi kimi bunu qeyd etmək olar. Ancaq maliyyə böhranı qısa bir müddət sonra real istehsal üzərində təsirini göstərdi. G7 (Great 7) ölkələrindəki yavaşlama, inkişaf etməkdə olan ölkələrin də böyüməsini aşağı çəkməyə başladı. 2008-ci ilin son aylarından başlayaraq davamlı düşən sənaye istehsalı, tutum istifadə dərəcələrində geriləmə, batan nəhəng şirkətlər, iqtisadiyyatı qurtarmaq üçün açıqlanan trilyonlarca dollarlıq yardım paketləri, qlobal iqtisadi böhranın ölçülərini anlamağa yetər. Gəlinən nöqtədə, 2009-cu ilin sonlarında inkişaf edən iqtisadiyyatlar hələ daha durğunluqla boğuşmaya davam etməkdədirlər. Böhrandan çıxılacağı ilə bağlı güclü işarələr hələ diqqətə cəsarət deyil. Buna qarşı 2009-cu ilin də itkin bir il olacağı dəqiqləşmiş vəziyyətdədir. Başda ABŞ olmaqla AB ölkələri və digər inkişaf etmiş ölkələrdə 2009-cu ilin böyümə təxminləri davamlı revizə edilir. Bir çox iqtisadiyyatın 2009-cu ilini daralma ilə bağlayacağı çox açıq görünürdü. Böhranın dünya iqtisadiyyatına ən dərin və yaralayıcı təsiri durğunluq, işsizlik artımı və büdcə açıqlayalarının gedərək artması yolunda olmuşdur. Böhrandan çıxış reseptləri olaraq ölkələr bir-birinin ardınca daxili tələbi canlandırıcı, ictimai xərclərinin artırıcı tədbir paketlərini açıqlamışdır. Bir qisim ölkələr isə böhranı BVF dəstəyi ilə öhdəsindən gəlməyə çalışırlar. Ancaq, böhranın başlanğıcında Lehman Brothers batmasıyla yaşanan 44% nisbətindəki birja çöküşü, hələ yoxlama altına alınmış bilməyən kompleks birja alətləri, kredit və törəmə bazarlarının ümumi həcmi dünya iqtisadiyyatının təxminən 10 qatına çatdığı göz önünə alınmalıdır. Böhranın aşılması üçün təmizlənməsi lazım olan kredit

köpüyünü, tutum çoxunun və bağlanması lazım olan tələb açığının, 1929 böhranından çox daha böyük olduğu asanlıqla qavrana bilər. Bir çox iqtisadçı, ABŞ iqtisadiyyatı üçün son açıqlanan 3,5%-lik böyümə sürətinin ən çox 0,5%-lik qisminin bazarın özündən qaynaqlandığını, geri qalanının isə dövlət xərcləmələrində, qurtarma və təşviq tədbirlərinin təsirlərindən qaynaqlandığı mövzusunda həmfikir. Ancaq bundan sonrası üçün xüsusilə dünya iqtisadiyyatından gözləmələr mövzusunda müzakirələrdə iki nöqtə ön plana çıxmaqdadır. Birincisi, bəzi iqtisadçılara görə; resesyon əvvəli böyümə trendinə geri dönmə ehtimalı uzun bir müddət üçün yoxdur. Buna görə optimist ehtimal iqtisadiyyatın uzun müddət durğunluqla, dib nöqtəsi arasında gedişatın davam edəcəyi şəklindədir. İqtisadiyyatı uzun davamlı bir buzda sürüşmə dövrü gözləyir. Digər nöqtə isə iqtisadiyyatda ən pisin geridə buraxıldığı istiqamətidir. Sabit bir böyümədən söz edilməsi üçün hələ erkən olsa da, bir neçə ilə yayılacaq bir buzda sürüşmə dövründən bəhs edənlər olsa da, artıq dib nöqtəsinin öhdəsindən gəldiyini söyləmək mümkündür. Bu mövzuda, Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF) -nin son olaraq, 1 Oktyabr 2009-cu il tarixində nəşr etdiyi hesabatda iştirak edən proqnozlar, dünya iqtisadiyyatında yaxşılaşmanın başladığını, ancaq düzəlməyin bir az daha zaman alacağını ortaya qoymaqladır.

"Dünya İqtisadi Görünüş" hesabatındakı rəqəmlər, çoxu parametrləri iqtisadiyyatın global ölçüdə düzəlmə başladığının ilk işarələrini verdiyini də göstərməkdədir. 2009-cı il üçün daralma təxminləri bir əvvəlki hesabatla görə daha kiçik nisbətə enmiş, buna qarşılıq 2010-cı ilin böyümə təxminləri də artmış vəziyyətdədir. Məsələn IMF, 2009-cı ilin global miqyasda iqtisadiyyatın tənəzzül təxminini 1,4%-dən 1,1%-ə endirmişdir. 2010-cı ilin böyümə təxminini isə 2,5%-dən 3,1%-ə yüksəlmişdir. Dünya iqtisadiyyatındakı böyümənin lokomotivinin isə yenə Çin və Hindistan olacağı aydın olmaqdadır. Çünki bu iki ölkə ən sıxıq ölkələrdən ikisi olduqları üçün, bu nisbətdə bir böyümə olarsa, global iqtisadiyyatdakı böhran əvvəldəki qədər olmasa belə düzəlməyə doğru gedəcəkdir. Xüsusilə ixracatçı ölkələr baxımından Çin və Hindistanın yüksək böyümə nisbətlərini tutması, çox böyük bazara yönəlik istehsal etmələrinin, bu səbəbdən böhrandan real istehsala

başlıcalanaraq çıxmalarının da zəmanəti xüsusiyyətindədir. Avropa Birliyi üzvü olan ölkələrin dərinləşən borc böhranı: ABŞ-da başlayan borc böhranı, Avro Bölgəsindəki yüksək borc anbarları və büdcə açıqlarına bağlı problemlər Avropa Birliyi iqtisadiyyatına bağlı narahatlıqların artmasına səbəb olmuşdur. Bu mənfi görünüş, Avroya olan güvənin azalmasına və avronun dollar qarşısında dəyər itirməsinə gətirib çıxarmışdır. Avrodan görülə biləcək bir zəifləmə ixrac kanalından mənfi bir təsir yarada bilər. Avro / dollar arasındakı 10%-lik bir dəyər itkisi, Avropa Birliyi ölkələrinə edilən ixracatın gəliri 16% ətraflarında bir itkiyə səbəb olmaqdadır. Avropa Birliyinin bütün üzvləri avro istifadə etmir. Bu bölgəyə daxil olan üzv dövlətlərdə ortaq pul vahidi olan avronun istifadə edilməsi və bu ölkələrdə pul siyasətinin Avropa Mərkəzi Bankı (AMB) vasitəçiliyi ilə tək bir əldən icra olması, bəhsi keçən ölkə iqtisadiyyatlarının bir-birinə möhkəm bir şəkildə bağlı olmasına və bir Avro Bölgəsi ölkəsində meydana gələn mənfi inkişafların digər Avro Bölgəsi ölkələrinə də qısa müddətdə yayılmasına gətirib çıxarmaqdadır. Yunanıstan, İrlandiya və Portuqaliyada borc böhranları yaşanmışdır; ancaq bu ölkələrin yaşadığı böhranların səbəbləri bir-birindən fərqlidir. Yunanıstan, xarici borc, maliyyə qaynaqların doğru istifadə olunmaması, İrlandiyada əmlak bazarında yaşanan borc böhranları səbəb olmuşdur. Portuqaliyada isə Yunanıstan və İrlandiyadakı qədər ciddi ölçülərdə olmamaqla birlikdə uzun müddət davam etmişdir. Belə ki Portuqaliya, 2001-ci ildə Sabitlik və Böyümə Paktı (IBP) qaydalarını pozan ilk Avro Bölgəsi olmuşdur. Qlobal maliyyə böhranı dünyanı bürüməkdədir. Artıq öz iqtisadiyyatlarını xilas etmək üçün Beynəlxalq Valyuta Fondundan (BVF) irihəcmli kreditlər istəyən ölkələr növbəyə düzülüblər. ABŞ, AB ölkələri və Rusiya başda olmaqla bir sıra iri dövlətlərin böhran məngəsinə düşməsindən sonra inkişaf etməkdə olan ölkələrin canını qorxu alıb. Amerikada yaşanan iqtisadi böhran bütün dünyada ağır nəticələrə səbəb olub. Xüsusilə də neftin qiymətinin aşağı düşməsi neftdən asılı olan ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi zərbə vurub. Azərbaycanın başlıca gəlirlərinin neftdən əldə olunduğunu nəzərə alaraq ölkəmizin də ağır problemlərlə üzləşə biləcəyini demək olar. Nəzərə alsaq ki, hazırda dünya bazarında neftin qiymətində kəskin enmələr

müşahidə olunmuşdur. Bu da öz növbəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirsiz ötüşməmişdir. Amerikaada baş verən maliyyə böhranı əslində qlobal maliyyə böhranıdır. Amerika birjalarında baş verən istənilən dəyişiklik dünyanın başqa birjalarına təsirsiz ötüşmür. Bu gün Nyu-York birjası dünyanın ən aparıcı birjasıdır və orda müəyyənləşdirilən qiymətlər başqa ölkələrdə qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi üçün başlıca olur. Artıq Avropa, Rusiya, Asiya ölkələrində kifayət qədər ciddi narahatçılıq müşahidə olunur. Bu dövlətlərin hökumətləri artıq pul dövriyyəsinə kifayət qədər böyük vəsaitlər yönəldib. Avropa Birliyi bütövlükdə Avropa bazarına təxminən 100 milyard dollara yaxın vəsait, Amerika təxminən 200 milyard dollar vəsait yönəltdi. Daha sonra Buşun 700 milyard dollar vəsait ayrılması ilə bağlı təklifi Konqress tərəfindən təstiqləndiyi üçün yeni vəsaitin ayrılması ilə bağlı Amerikada müzakirələr gedir. 700 milyard dolların istənilməsi onu göstərir ki, qlobal maliyyə böhranı olduqca ciddidir. Güman olunur ki, Amerikada və digər ölkələrdə müşahidə olunan böhran əslində son 100 ildə müşahidə olunan ən ciddi böhrandır. Məhz bunun nəticəsidir ki, başqa ölkələr, xüsusən də Rusiya son günlər birjalarının fəaliyyətini dayandırır. Əslində bu ondan xəbər verir ki, Rusiya hökuməti hansı addım atacağını bilmir. Faktiki olaraq qərar qəbul edə bilmir. Avropa Birliyinin ölkələrində də birjaların fəaliyyəti dayandırılıb. Bu onunla bağlıdır ki, ölkələr maliyyə böhranından kifayət qədər ehtiyatlanırlar. Ən ciddi narahatçılıq ondan ibarətdir ki, maliyyə sektorunda baş verən böhran istehsal sektoruna keçə bilər. Əgər maliyyə sektorundakı böhran istehsal sektoruna keçərsə, o zaman bu bütövlükdə dünyada kifayət qədər ciddi böhranın yaşanmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da bütövlükdə dünyada qiymətlərin artmasına, eyni zamanda dünyada artan iqtisadi balansın pozulmasına səbəb ola bilər. Artıq bu narahatçılıq əksər ölkələrdə hiss olunmaqdadır. Amerikada səhmlərin qiymətinin düşməsi ilə yanaşı digər ölkələrdə də səhmlərin qiymətində azalmalar müşahidə olunur. Artıq bu onu göstərir ki, problem qloballaşır. Eyni zamanda böhran dərinləşdikcə, neftin qiymətinin azalması və qızılın qiymətinin yüksəlməsi müşahidə olunur. İki gün öncə Konqress 700 milyard dollarlıq paketi təstiqləməyindən sonra neftin qiyməti təxminən 10 dollar

azaldı. Güman olunur ki, maliyyə böhranı dərinləşərsə, neftin qiyməti bir qədər də aşağı düşəcək. Eyni zamanda qızılın qiymətinin yüksəlməsi prosesi davam edəcək. Bu onunla bağlıdır ki, əgər maliyyə böhranı istehsal sektoruna keçərsə, o zaman neftə tələbat azalacaq. Əslində bu gün neftin qiymətinin düşməsi birbaşa neftə olan tələbatın azalması ilə bağlıdır. Çünki maliyyə sektorunda baş verən böhrandan qayğılanan istehsal sektoru neftə olan tələbatını azaldır. Qızıla tələbatın artması onunla bağlıdır ki, maliyyə böhranı dolların və başqa valyutalarının kursunun da aşağı düşməsinə gətirib çıxarıb. Güman olunur ki, əgər Amerika yenidən pul dövriyyəsinə böyük həcmdə vəsait ayırsa, o zaman dolların qiymətinin düşmə prosesi başlanacaq. Məhz bundan sığortalanmaqdan ötrü artıq bir sıra şirkətlər və dövlətlər öz ehtiyatlarının dollar deyil, qızıl şəklində saxlamağa üstünlük verirlər. Çünki qızılın pulla ifadəsi bütün hallarda ziyanlardan sığortalanmaq üçün daha yaxşı variant hesab olunur. Ona görə də bu gün artıq müşahidə olunan proses ondan ibarətdir ki, dünya bazarında dolların kursu azalır. Buna uyğun olaraq neftin qiyməti də aşağı düşür. Neftin qiymətinin azalması da birbaşa böhranla bağlıdır. Çünki maliyyə sektorunda baş verən böhranın artıq istehsal sektoruna keçmək ehtimalı var. Bir sözlə beynəlxalq maliyyə böhranı bizə onu göstərdi ki, ixrac istiqamətli inkişaf planı özülə birgə böyük risklər meydana gətirdi. 2008-ci ilin sonu və 2009-cu ilin əvvəllərində Asiyanın İEOÖ-nin illik 40%-lik ixracı vardı. Bundan başqa iqtisadi artım tempi aşağı endi, həmçinin bəzi ölkələrdə də iqtisadi artım mənfiyə düşdü. Məsələn, Tayvanın Ümumi Daxili Məhsulu 8%, Taylandın 4.3%-i, Sinqapurun 3.7%-i, Koreya Respublikasının 3.4%-i aşağı endi. Beləliklə, yekun nəticəyə gəlmək olar ki, qeyd edilən ölkələrdə iqtisadiyyata neqativ təsiri yalnız xarici maliyələşmə ilə bağlı deyil, həmçinin beynəlxalq ticarət həcmının azalmağı ilə bağlı idi. İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr üçün onu da vurğulamaq lazımdır ki, xarici kapital ilə maliyələşdirmə böyük riskdir. Xarici kapital ilə maliyələşən bəzi ölkələr iqtisadi böhran müddətində xarici kapitalın ölkədən çıxması dayandı. Latin Amerikası kimi İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrin xarici maliyələşdirmə nəticəsində meydana gələn açığı örtə bilmədi, amma Şərqi və Mərkəzi Avropa kimi ölkələr tədiyyə balansında böyük defisit gördülər. Bu

göstərici Latviyada 25% miqdarında olmuşdur.

Cədvəl 1

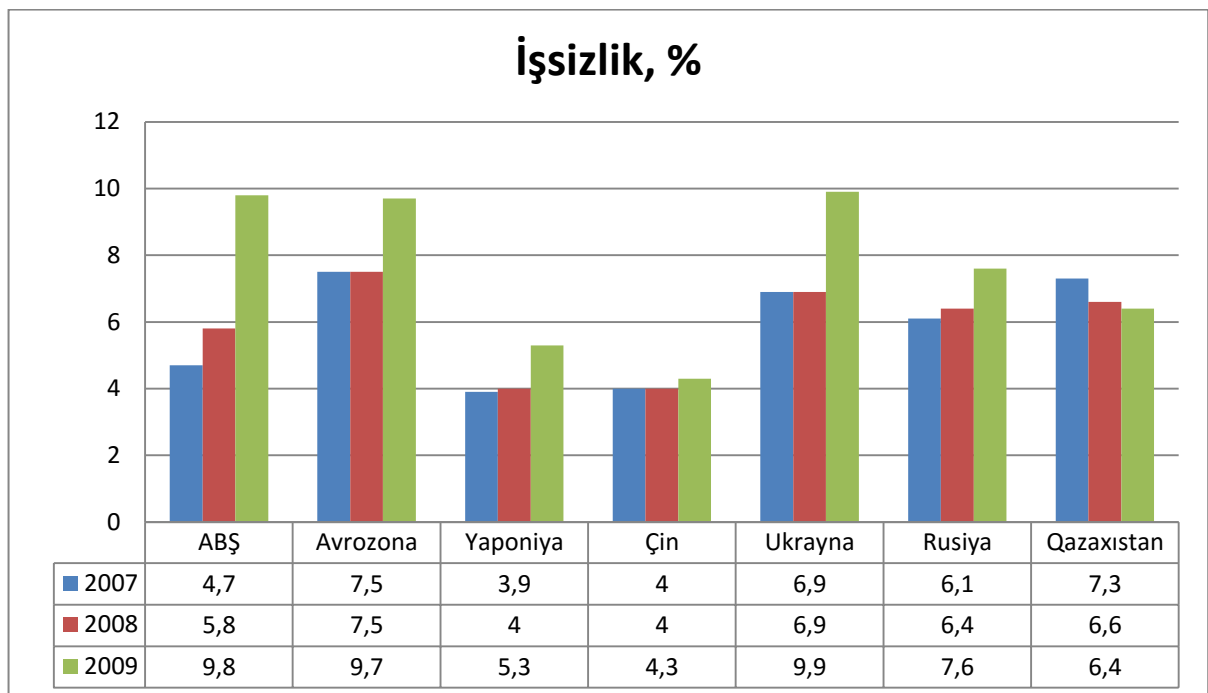
Göstəricilər	İnkişaf Etmiş Ölkələr	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr	Keçid İqtisadiyyatlı ölkələr
ÜDM-nin dinamikası (il ərzində artımı,%)	-5	2	-10
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi (il ərzində artımı,%)	-5	5	-10
İnflyasiya (il ərzində artımı,%)	Defilyasiya	2	10
İşsizlik, %	10	5	8
Fond bazarının aşağı enməsi (max, dəfə)	2.5	4	5
Canlanma və inkişaf mərhələsi	2010-cu ilin II yarısı-2011-ci il	2009-cu ilin II yarısı-2010-ci il	2011-2012-ci illər

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatları

Bu cədvəldən də gördüyümüz kimi iqtisadi böhran Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Şərqi Avropa və Baltikyanı ölkələrə çox təsir etmişdir. (Cədvəl 1) Əlbəttə ki, maliyyə-iqtisadi böhranının burada müxtəlif dövlətlərə təsiri fərqli formadadır. İstehsalın aşağı enməsi Ukrayna və Litvada meydana gəldi. Ümumi Daxili Məhsul 15-20% miqdarında aşağı düşdü ki, bu zaman da Qazaxıstanda Ümumi Daxili Məhsul sadəcə 2% miqdarında aşağı enmişdir. Transformasiya ölkələri sayılan Ukrayna və Rusiyada yüksək infilyasiya qeydə alınmışdı, real gəlirlər və əmtəə dövriyyəsində müxtəlif böyük ixtisarlara da baş vermişdir. Bununla bağlı olaraq, işsizliyə gəldikdə isə, cədvəldən də gördüyümüz kimi keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə daha az olmuşdur. (Qrafik 1) Amma, qeyd olunan göstərici İnkişaf Etmiş Ölkələrdə nisbətən daha yüksək idi. Bu da öz növbəsində böhran zamanı həmin ölkələrin işsizliyin aşağı salınması üçün aparmış olduqları siyasət ilə əlaqəlidir. Xarici kapitalın çoxluğunun böhrana təsiri İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdə daha nəzərə çarpan dərəcədə hiss olunur. Böhranın başlaması ilə ölkələrdən digər ölkələrə xarici kapital axınının başlaması baş verdi. Məsələn, Şimal qonşumuz olan Rusiyanın fond bazarında 5 dəfəyədək geriləmə müşayiət olundu, halbuki, maliyyə

böhranından öncə Rusiyanın fond bazarı dünya sıralamasında 8-ci yerdə qərarlaşmışdı və 1.5 trilyon dollar təşkil edilirdi. İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrdə isə iqtisadi inkişaf digərlərinə nəzərən daha da yüksək idi. İqtisadi göstəricilər bunu sübut edir. Böhranın ilk dalğasının göstərdiyi təsir qeyd etdiyimiz ölkələrdə aşağı olmuşdur. Göstərdiyim qrafikdən də aydın olur ki, böhranın birinci dalğasında işsizlik dərəcəsi İEO-də İEOÖ-lərə nisbətən daha a yüksək qeydə alınmışdır. İEOÖ-də işsizlik göstəricisi öz sabitliyini saxlamış, hətta qeyd edə bilərik ki, bir sıra ölkələrdə azalma qeydə alınmışdır. (Qrafik 1)

Qrafik 1

Mənbə: Sberbankın Makroiqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinin məlumatları əsasında tərtib olunub

II FƏSİL: İQTİSADI QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BAZARI VƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARININ AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏTİ.

II.1. İqtisadi qloballaşma prosesi və ona qoşulma imkanları.

“Qloballaşma” son 20 il müddətində intellektual müzakirə meydanında vacibliyinə görə ən başlıca mövzulardan biridir. Bu mövzu nəzəri model haqqında müzakirələr deyildir. O həmçinin sivilizasiya prosesinin araşdırılmasına, analizinə cəhdlərdir. Bu proses obyektiv xarakter daşıyır. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı ləğv edildikdən sonra Azərbaycan bu layihəyə, qloballaşmanın obyektləri cərgəsinə qoşulmuşdur. Ümumilikdə tarix boyu bu fikri aləmə təbliğ etmək cəhdləri olub. Vahid həqiqəti bütün aləmə təbliğ etmək təkəbbürü ilə bir neçə imperyaların, dini ekspansyaların və siyasi rejimlərin ortaya çıxması buna bir sübutdur. Çağdaş mənada qloballaşma sözünün mənasını açıqlayan proses yeni baş vermiş hadisə sayıla bilməz. Amma, təkcə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı və Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının qurduğu ölkələr sistemi dağıldıqdan sonra ikinci minilliyin yekununda real qloballaşmanın mümkünlüyünü deyə bilərik.

İnkişaf edən dünyanın müasir mərhələsində ən vacib olan meyl xüsusilə əhatə dairəsi getdikcə artan, genişləyən qloballaşmadır. Qloballaşma prosesi demək olar ki, çox zaman nikbinlik doğurmur. Bu qarışıq və birmənalı qiymətləndirilməyən bir işin perspektivləri bizləri hər zaman düşündürür. Qloballaşma dövlətin dəyişməz inkişafının, idarə etmə sisteminin yəürinə yetirilməsinə, münasibətlərdə seçiciliyin ortadan qaldırılmasına, əhəlinin rifahının, yaşam tərzinin qalxmasına kömək olmalıdır. Təbii ki, beynəlxalq hüquqi prinsiplər, qarşılıqlı güvən və etimadla yanaşı, bəşəri dəyərlərə sadıqlıqla bərabər həm də ölkənin özünəməxsus milli yönələrinin də nəzərə alınması bu işin müəyyən edici yönələri olmalıdır. Ümumiyyətlə qloballaşma anlayışına bir sıra müxtəlif, həmçinin olduqca fərqli yanaşmalar mövcuddur. Qloballaşma anlayışına mənfi (negativ) yanaşan bir sıra alimlər hesab edirlər ki, qloballaşma milli mədəniyyəti

də sıradan çıxarır, dövlətin müstəqil olmasını qəbul etmir, hər kəsə tanış olmayan istehsal standartlarını zorla olsa da yerinə yetirir və s. Başqa bölüm isə qloballaşmanı ölkə sivilizasiyalarının çarpışması və həmin sivilizasiyaların müharibəsi olaraq qəbul edirlər. Onlar belə fikirləşirlər ki, qloballaşmaya qarşı olan münasibət bütün dünyanı iki ayrı fikir üzərində düşünməyə vadar edir: “Antiqllobalist” və “qllobalist”. Bütün bunlara baxmayaraq, qloballaşma dünyada baş verən siyasi proseslərə, həmçinin beynəlxalq münasibətlərə və o cümlədən mənəviyyata təsir edir. Ümumiyyətlə qloballaşma anlayışı dövlət qüvvələri tərəfdən deyil bütövlükdə bazarla müəyən olunan bir prosesdir. Qloballaşma: qiymətləri, məhsulu, səhiyyənin səviyyəsini və bununla yanaşı onun keyfiyyət dərəcəsini dünya səviyyəsində bərabərləşdirilmə tendensiyası deməkdir. “Qloballaşma hal-hazırda yalnız dünyada olan iqtisadi prosesləri dəyişməklə qalmır, həmçinin bu iqtisadi proseslərin strukturu da dəyişir. Bəşəriyyətə təsirlər edilir, regionlararası proseslər baş verir ki, bunlar da özəhatə dairəsinə görə qarşılıqlı asılı olma münasibətini meydana çıxarır. Dünya iqtisadiyyatı yalnız qarşılıqlı asılılıq vəziyyətinə düşməklə bitmir, həmçinin o praktik olaraq, vahidə integrasiya olunur. Hər bir texnoloji çeviriliş yalnız cəmiyyətə aid deyil, bununla yanaşı insanların öz fərdi həyat tərzlərində dərin dəyişikliklərə gətirib çıxardır. Cəmiyyətin informasiya ilə ələqədar olan müasir texnoloji çevirilişin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, o, bəşəri bir-birilə qarşılıqlı təsirin qloballaşması və universallaşdırılması üçün yeni-yeni şərtlər meydana gətirir. Mikroelektronika, kompyuterləşmənin hərtərəfli inkişafı, kütləvi informasiya və kommunikasiyanın inkişaf olunması, əmək bölgüsü və bununla bərabər ixtisaslaşmanın daha da vacib xarakter alması sayəsində bəşəriyyət bir tək sosial və mədəni bütövlüyü ətrafında bir araya gəlir. Bu formada birliyin mövcud olması bütövlükdə bəşəriyyətə, həmçinin ayrı-ayrı fərdlərə öz tələblərini, istəklərini çatdırır. Qloballaşma çağdaş dünyanın həm siyasi, həm iqtisadi, həm mədəni, elmi, həm də texnoloji sahələrində də yeni keyfiyyət dəyişikləri ilə şərtlənən, olduqca mürəkkəb proseslərin differensiasiya və integrasiyalaşmasında öz əksini tapır. Qlobal mədəniyyətə doğru dünyanın inkişafı ümumi-bəşəri mənafe xüsusiyyətlərini üzə çıxardır. Ümumiyyətlə qloballaşma,

dünya inkişafının məntiqi bir nəticəsidir ki, çağdaş dövrümüzü əhatə edən adətən bir integrasiya epoxasıdır. Hal-hazırda dünyanın qloballaşma ilə dövrələnen inkişafı onun bir daha imperiyalaşması istiqamətində deyil, sivilizasiyalaşması istiqamətində etdiyi hərəkəti daha da məntiqi hesab edir, məntiqi sayır. O, bir neçə sivilizasiyaların təmas enerjisindən meydana çıxır. Əmtəələrin fərqli ölkələr və iqtisadiyyatın müəyyən bölmələri arasında olan dövrü; xidmətlərin müxtəlif ölkələr və iqtisadiyyatın müəyyən bölmələri arasında olan hərəkəti; maliyyə kapitallarının müxtəlif ölkələr arasında olan hərəkəti; insanların ölkələr arasında yerlərini dəyişməsi; intellektual məhsulların, ideaların tədqiqat-tədris mərkəzlərinin arasında olan hərəkəti qloballaşma prosesinin inkişaf etməsinə təsir etməkdir. Bu proses meqacəmiyyətin, meqamədəniyyətin formalaşmasını həyata keçirməkdir. İqtisadi integrasiya fərdi əlaqələr, internetdən istifadə edənlər, serverlərin miqdarı və ölkənin beynəlxalq siyasətdə olan iştirakı, parametirlərinə başlıcaən, qloballaşmış ölkə kimi, ilk 5 yeri İrlandiya, İsveç, İsveçrə, Sinqapur və Hollandiya tutmaqdadır. Qloballaşma hələ ki 60-dan yuxarı ölkəni əhatə edən integrasiya qruplarını: Avropa İttifaqı, Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası, Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Cənubi-Şərqi Asiya Ölkələri Assosiasiyası, Cənubi Amerika Ümumi Bazarını əhatə edir. Qeyd etdiklərimiz dünya ticarətinin 3/4-nü əhatə edir.

Qloballaşma hal-hazırda bütün dünyanı öz ovçuna almış qəliz bir proses kimi qiymətləndirilir. Kapitalist sisteminin müasir tarixi mərhələsini izah edən qloballaşma, düşünüldüyü kimi heç də, bir formalı proses deyildir. İqtisadi qloballaşmanın ön sıraya çıxması ilə bərabər, kapitalist sistemini hərtərəfli əhatələyən qloballaşma 3 istiqamətdə bir-birini tamamlayaraq genişlənməkdədir. Bunlara iqtisadi, siyasi və mədəni sahələri deyə bilərik. Bu sahələr də öz adlarına uyğun olaraq, qloballaşmanın bir-birilə bağlı olan 3 başlıca formasını təşkil edir. Amma, sözün əsl mənasında iqtisadi qloballaşma hazırda başlıca forma olaraq qalır.

Qloballaşmanın özündə cəm etdiyi ideoloji mahiyyət, başlıcaən iqtisadi qloballaşmanı daha ön sıraya çəkir. İqtisadi qloballaşma milli iqtisadi sistemlərin tək bir iqtisadi sistem olaraq birləşməsi, bunların bir-birinə qarşılıqlı asılı vəziyyətə gəlməsi və bununla da ölkələr arasında olan bütün iqtisadi münasibətlərin

liberallaşmasıdır. Belə düşüncə vardır ki, milli dövlətlər arasında hər növ maliyyə, iqtisadi və informasiya sərhədləri götürülməli, sərbəst ticarət, sərbəst rəqabət, maksimum sərbəstlik üçün şərait yaradılmalıdır.

Qloballaşmanın gerçək mahiyyəti elə bundan ibarətdir. O, iqtisadi integrasiya ideyalarının ərsəyə gəlməsinin müasir və daha da yaxşılaşdırılmış formasını müəyyənləşdirir. Amma hətda İE dövlətlərin özündə belə qloballaşmadan ehtiyatlananların, qeyd edilən ideyanın millətlərin özlərinə məxsus tarixi bir uğurlarını, milli-mənəvi dəyərlərini məhv olacağını düşünənlərin olmasına baxmayaraq, qloballaşmanın başlıca üstünlüklərindən biri də məhz elə bundan ibarətdir ki, o dünyəvi integrasiyanı hər bir xalqın milli maraqları kontekstində təsəvvür etməyə imkan verir. Qloballaşma prosesinin başlıca forması olan iqtisadi qloballaşmanın mənbəyini ölkələrin bir-biriləri ilə qarşılıqlı iqtisadi integrasiyası təşkil edir. İqtisadi integrasiya dövlətlərin təsərrüfat və siyasi cəhətdən elə birləşməsidir ki, bu birləşimdə milli təsərrüfatlar arasında olan əmək bölgüsü ayrı-ayrı səviyələrdə həyata keçirilir. Qeyd edilən formada olan iqtisadi əməkdaşlıq, ayrı-ayrı ölkələr arasında müstəqillik və bərabərlik prinsipi ilə özlərinin daxili işlərinə qarışmadan, bu ölkələrin bir-biriləri ilə qarşılıqlı səmərə prinsipi altında elmi-texniki münasibətlərin birlikdə razılaşdırılaraq həyata keçirilməsindən ibarətdir. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkəti, kapital və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti, birgə iqtisadi, maliyyə, elmi və texniki, sosial, xarici və hərbi siyasətin birgə razılığı ilə həyata keçirilməsinə başlıcalanır. Ümumiyyətlə dünya ölkələri bu yollarla öz istehsal güclərinin və səmərəliliyinin artırılmasına nail olur və bunun məntiqi nəticəsi kimi də əhalinin rifahının yüksəlməsinə cəhd edirlər.

Qloballaşmanı iqtisadi aspektdən izlədikdə, siyasətən fərqli olaraq, sadə insanlara görə daha açıq görsənən halları sadalamaq olar. Sadə insanlar üçün qloballaşma — "Coca-Cola", "Adidas", "Nokia", "Panasonic", "Mercedes" və s. bu kimi olan ticarət nişanlarıdır. Doğurdan da, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının son onilliklər müddətində sürətli artımı global ticarət nişanlarına sahib olan Transmilli Şirkətlərin fəaliyyətini xeyli sürətləndirib. Artıq, okeanın o

tərəfində əyləşib Avropadakı, Afrikadakı, Asiyadakı, Avstraliyadakı bazarlara çox asanlıqla daxil olub orada öz məhsulunuzu satmaq imkanı yaranıb. Yerli bazarın və müştəri uğrunda uzun zamandır gedən mübarizə hazırkı dövrdə beynəlxalq səviyyədə davam etdirilir. Bütün bu qeyd edilənlər qloballaşmanın ən başlıca formalarıdır. Qloballaşmış iqtisadiyyatın mahiyyət etibarilə fərqi yalnız ondadır ki, ən çağdaş texnologiyaya yol asanlaşıb.

İqtisadi qloballaşmanın 2 başlıca komponenti var: Bunlardan birincisi “qlobal bazarın yaranması”, digəri isə “istehsalın qloballaşması”-dır. Qlobal bazar anlayışı tarixən birbirindən ayrı yerləşən milli bazarların birgə olduğu nəhəng çətirdir. Qeyd edilən ticarət nişanlarının dünyada istehlak məhsulları kimi qəbul edilməsi qlobal bazarın ən başlıca nümunəsidir. Ayrı-ayrı milli zövqlər və seçimlər, qloballaşmaya böyük mane kimi görünsələr də, artıq, qloballaşma dünyada xüsusi yeganə zövq, dəb və seçimi meydana gətirmişdir. Xülasə olaraq, qlobal bazarın başlıca və diqqət cəlb eləyən xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, onlar daxili bazarda birbirlərinə qarşı rəqib olan TransMilli Şirkətlər artıq demək olar ki, dünya bazarı uğrunda rəqabat aparır, hətta əksinə, yerli bazara da daxil olan xarici rəqiblərinə qarşı da mübarizə aparırlar.

İstehsalın qloballaşması xərclər və keyfiyyət avantajlarından yararlanmaq üçün müəsisisələrin məhsullarını ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal etməsidir. Başqa sözlə desək, parçaları ayrı-ayrı ölkələrdən gələn vahid bir məhsulun yaranmasıdır. Misal olaraq, "Boeing" şirkətinin son istehsal etdiyi hava gəmilərindən birisi olan “Boeing- 777” 132.500 başlıca komponentdən təşkil olunmuşdur. Bu komponentlər də dünyanın müxtəlif ölkələrinə məxsus olan 543 təchizatçı tərəfdən təmin edilmişdir. Bu da artıq qlobal istehsal torunun olmasının əyani sübutudur. Buna görə də dünyada TransMilli şirkətlər tərəfindən istehsal olan məhsulları konkret olaraq, amerikanı malı, alman malı, yapon malı olaraq deyil, dünya malı olaraq xarakterizə etmək daha düzgün olar. Ona görə ki, nəticə etibarilə məhsulun tam başa çatması bir ölkə tərəfindən deyil, bir neçə ölkə tərəfindən ərsəyə gəlir.

İqtisadi qloballaşma kapital hərəkətini sürətləndirən və yeni ideaların tətbiqin təmin edən yeganə qlobal maliyyə və informasiya məkanının

formalaşması və inkişafı prosesidir. Dünyaca məşhur alim Manuel Kastel qlobal iqtisadiyyatı bütün planet miqyasında real zaman rejimində işləmək qabiliyyəti olan yeganə iqtisadi sistem olaraq dəyərləndirmişdir. Alimə görə iqtisadiyyatının qloballaşma anlayışı dünya təsərrüfatının integrasiya olunması mənasından daha da genişdir.

İqtisadi qloballaşmanın ən əsas hərəkətverici qüvvəsi isə yuxarıda da qeyd edilən, dövlət sərhədlərilə hesablaşmadan öz istehsalın hazırlamaq üçün hara faydalıdırsa oraya da kapitalını qoyan TransMilli Şirkətlər təşkil edir. Bu zaman TransMilli Şirkətlərin neqativ təsirlərinin qarşısını almaq üçün beynəlxalq səviyədə tədbirlərin keçirilməsi ön plana çıxır. Bu barədə məlumatı Portuqaliyanın bir zamanlar baş naziri vəzifəsində olmuş Antonio Qutyeresin fikirləri ilə razılaşmaq olar. Antonio Qutyeres hesab edir ki, TransMilli Şirkətlərin eqaizminə qarşı güclü olan blokların iradəsini və bununla yanaşı dünya səviyyəsində əlaqələndirilmiş səmərəli siyasəti qoymaq mümkündür və o, bununla bağlı uğurlu misallar çəkir: "Heç bir kiçik və hətta böyük olan bir dövlət TransMilli Şirkətlər kimi nəhənglərə qarşı yalnız müqavimət göstərə bilməz, AB və Şimali Amerika dövlətlərin birləşdirən NAFTA isə bunu bacarır". Düzdür, TransMilli Şirkətlər qloballaşan dünyanın ən başlıca oyunçularıdır. Lakin, həmin proseslərdə mühim olan rol təkcə onlar deyil, onlarla yanaşı milli dövlətlər, hətta, müxtəlif dövlətlərarası institutlar, ÜTT, Dünya Bankı, BVF, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, eləcə də QHT-lər, regional və milli təşkilatlar, vətəndaş cəmiyyətinin birlikləri və xüsusən də KİV oynayır." Faktlar da onu göstərdi ki, iqtisadi qloballaşma prosesi siyası qloballaşma prosesindən daha da sürətlə gedir. Həqiqət odur ki, qloballaşma dünyanı yeganə bir iqtisadi məkan olaraq nəzərdə saxlayır, lakin, onun əsas mahiyyəti yalnız iqtisadi bütövləşmə ilə yekunlaşmır. Bununla yanaşı qloballaşma həm də hərbi və siyası, sosial və mədəni, elmi-texniki bütövləşməni şərtləndirən faktora çevrilmişdir. Buna görə də, demək olar ki, qloballaşmanın növbəti mərhələsində ön plana siyası qloballaşma çıxacaqdır. Həm iqtisadi, həm də siyası qloballaşma mənəvi və mədəni dəyərlərin də ciddi təsirə məruz qalmasına səbəb olacaq. Qloballaşma sadəcə bütün fərqliliyi ümumi gələcəyin formalaşması

sahəsində genişmiqyaslı səylərimizin nəticəsində tam, hərtərəfli və ədalətli xarakterə malik olar.

İqtisadi qloballaşmanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsir istiqamətləri - Tam formalaşacağı müddəti hələ də məlum olmayan qloballaşma şəraitində iqtisadi qloballaşmanın Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatına pozitiv və negativ təsirlərini necə qiymətləndirmək olar? Suala bir mənalı cavab vermək çətin olsa da və iqtisadi qloballaşma prosesinin pozitiv (müsbət) nəticələri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Müasir dövrdə Azərbaycanın müstəqil olaraq öz potensial imkanlarından səmərəli istifadə etmək iqtidarında deyildir və onun xarici amildən istifadəyə ehtiyacı vardır. Belə olduğu şəraitdə iqtisadi qloballaşmada, beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərində iştirak etmək Azərbaycanın öz iqtisadi potensialından daha da səmərəli formada istifadə etməklərinə imkan yaradır və bu imkandan istifadə etmək lazımdır.

2. İqtisadi qloballaşma prosesində aktiv iştirak etmək üçün əsasən beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminde, mümkün olan müəyyən sahələr üzrə, daha da möhkəm və uzunmüddətli yerlərə malik olmaq lazımdır. Azərbaycan hazırkı zamanda özünün enerji iqtisadiyatı və bununla yanaşı təbii coğrafi mövqeyi həmçinin nəqliyyat sistemi vasitəsilə beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminə daxil olub iqtisadi qloballaşma sistemində səmərəli fəaliyyət göstərə bilər və bu sahədə onun imkanları olduqca böyükdür.

3. İqtisadi qloballaşmada iştirak etməklə Azərbaycan xarici kapitalın, yeni texnologiyanın və müasir idarəetmənin üsul və vasitələrinin ölkənin iqtisadiyyatına gətirilməsinə və onun tətbiqinə nail olur, bununla da milli kapitalla və başqa istehsal amillinə qənaət etmə imkanını qazanır. Qənaət olunmuş istehsal amillərini isə xarici kapitalın iştirak etmədiyi sahələrə yönəltmək üçün imkan əldə etmiş olur. Bununla da xarici və daxili imkanlardan qarşılıqlı əlaqədə istifadə etməklə respublikanın sosial-iqtisadi inkişafına şərait yaranmış olur.

4. Azərbaycanın təbii sərvətlərinin xarici kapitalının iştirakı ilə bərabər istifadə edilməsi (hasil edilməs) və digər xarici bazarlara daşınması və bu

sahələrdən gəlir götürülməsinə imkan yaradır və əldə olunmuş gəlir hesablama ölkənin ehtiyat fondlarının yaradılması və həmin fondlar hesabına sosial-iqtisad ehtiyacların ödənilməsi mümkün olur. Bunu respublikada “neft fondu”nun yaradılması və istifadəsi bir daha təsfiq edir.

Ümumiyyətlə qloballaşma Respublikamızın qarşısında da çox geniş imkanlar açır. Məsələn 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”, “Bakı - Tbilisi - Ceyhan”, “Bakı - Tbilisi- Ərzurum” qaz kəmərlərinin həyata keçməsi, “Bakı - Tbilisi - Qars” dəmir yolu xətti, TAP, TANAP kimi məşhur layihələrin reallaşması istiqamətində atılmış uğurlu addımlar, qədim tarixi İpək yolunun bərpa olunmasında ölkəmizin iştirakı, həmçinin Azərbaycanın dünya iqtisadi məkanına inteqrasiya olunmasının real həyat hadisəsi olaraq təzahür etməsinin əyani göstəricilərinə çevrilmişdir. TransAnadolu boru xətti və Trans Adriatik boru xətti enerji layihələri istehsal edən ölkələr tərəfindən təklif edilən enerji layihələridir. TANAP. layihəsi “Şahdəniz” yatağından çıxarılan qazın Türkiyənin qərb sərhədlərinə qədər və bununla yanaşı TAP. isə Yunanıstandan başlayaraq Albaniyadan və İtaliyanın cənub istiqamətinə kimi nəql olunmasını təmin edən layihədir. Bunun da vacibliyi az deyil ki, ümumiyyətlə qloballaşma cəmiyyətlərin və ayrılıqda fərdlərin qarşısında dayanan başlıca məqsədi və vəzifələri müəyyən edir. Həmin məqsədlərə çatmaq üçün isə cəmiyyət bütün mövcud olan daxili ehtiyatlarını səfərbər etməlidir. Və bunun nəticəsində də hər bir vətəndaş anlamalıdır ki, dövlətin reallaşdırdığı islahatların yekun nəticəsi yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirməyə hazır olmasından, həmçinin bir vətəndaş kimi öz mövqeyini bildirməsindən asılıdır.

II.2. Beynəlxalq maliyyə bazarının yaranması və inkişafı.

Maliyyə bazarı, maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti təşkilinin xüsusi forması olmaqla, maliyyə münasibətləri çərçivəsindən alqı-satqı münasibətlərinin toplumudur. Xüsusi olaraq, maliyyə bazarının meydana gəlməsi obyektiv xarakter daşıyır. Maliyyə bazarı, dövlətin, habelə fərqli təşkilati-hüquqi formaya sahib olan müəssisələrin fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq inkişaf edir. Maliyyə bazarı elə bir bazar formasıdır ki, burda əmtəələr kimi maliyyə resursları da çıxış edir. Daha doğrusu, bu bazarda maliyyə resurslarının alqı-satqısı baş verir. Maliyyə bazarının yaranmasının zəruriliyinin ən başlıca xüsusiyyətlərindən biri maliyyə ehtiyatlarının qeyribərabər bölüşdürülməsidir. Maliyyə bazarının mahiyyəti və rolu onun həyata keçirdiyi funksiyalarla müəyyən olunur. Bu funksiyalar aşağıdakılardır:

- 1) Pul vəsaitlərinin bir kreditordan borc alana hərəkətin təmin etmək;
- 2) Bazarda alıcı və satıcının birbaşa görüşməsində satışa çıxarılan aktivlərin həqiqi bazar qiymətləri müəyyən edilir;
- 3) Maliyyə bazarı investorlara pulların ən faydalı yerlərə yerləşdirmək üçün məkan və şərait yaradır;
- 4) Maliyyə bazarının başlıca funksiyalarından həmçinin biri də maliyyə ehtiyatlarının köçürülmə xərclərinin minimuma endirilməsindən ibarətdir. Vəsait mənbələrin olduğu yerə görə maliyyə bazarları 2 qrupa bölünür:
 - a) Daxili (milli) maliyyə bazarı;
 - b) Dünya maliyyə bazarı.

Daxili maliyyə bazarı- bu bazarın resursları daxili mənbələrə başlıcalanır. Dünya maliyyə bazarları – onlar resursların müxtəlif rezidentlərin vəsaitləri hesabına əmələ gəlir.

Dünya maliyyə bazarı - dünya bazasında ssuda kapitalının bir hissəsidir, müxtəlif ölkələrdən olan kreditorların və borc alanlarının kapitalla olan tələbatının və təklifin məcmusudur. Dünya maliyyə bazarının segmentlərindən biri maliyyə bazarı və ya qiymətli kağızlar bazarı hesab olunur. Dünya maliyyə bazarı XIX əsrin sonuna kapital ixracının (miqrasiyasının) başlanğıcıyla inkişaf etməyə başladı. Dünya

maliyyə bazarının funksiyalarına aşağıdakı xüsusiyyətlər aiddir:

1. Müstəqil pul vəsaitlərinin bir yerə cəm olması və onların ayrı-ayrı sahələr, ölkələr və regionlar arasında ümumdünya miqyasda yenidən paylaşdırılması;
2. İstehsalın inkişaf sürətinin və effektivliyinin artırılması. Dünya maliyyə bazarı ilkin və ikinci dərəcəli bazar növlərinə bölünür. Onlar bir biriləri ilə sıx bağlıdırlar, çünki ilkin bazar ikinci dərəcəli bazarı qiymətli kağızlarla təmin edir. İlkin bazar kreditorlar və borc alanlar (investorlar və resipiyentlər) arasında kapitalın yenidən paylaşdırılmasına xidmət edir. İkinci dərəcəli bazarda yalnız kontragentlər dəyişirlər, daha doğrusu:

* borc öhdəlikləri olan sahiblərinin dəyisməsi baş verir; ilkin borc alanların resurslarının həcmi dəyişmir.

* İkinci dərəcəli bazar borc öhdəliklərinin yenidən satılma mexanizmini yaradır, və bu bütövlükdə bazarın likvidliyinin artmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, kreditor-investorların ona etibarını artır. Bu yolla bütün bazarda ssuda kapitallarının fasiləsiz fəaliyyəti təmin edilir. Dünya maliyyə bazarının strukturu dünya maliyyə bazarı çərçivəsində aşağıdakılar ayırd olunur:

* milli maliyyə bazarı;

* beynəlxalq maliyyə bazarı

Bu bölgü başlıcaında maliyyə-kredit milli sistemlərin tənzimlənməsi və nəzarəti altında olur. Milli maliyyə bazarı dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur (başlıca meyar - yerli qanunvericiliyə təbəçilikdir):

1. milli qanunvericiliyə təbə olan, öz ölkəsinin ərazisində milli valyutada rezidentlərin apardığı ssuda-kredit əməliyyatların məcmusudur (məsələn, milli məzzəndə bankdan alınan kredit) ;
2. rezidentlər tərəfindən borcun xarici valyutada alınması;
3. milli qanunvericilik sistemi çərçivəsində qeyri-rezidentlər tərəfindən borcun milli və ya xarici valyutada alınması. Hər üç bənddə bank-rezidentin iştirakı ilə aparılan əməliyyatlar haqqında bəhs edilir. Dünya maliyyə bazarı vahid bazar formasında mövcud deyil, bu yalnız bir-birilə sıx əlaqədə olan milli bazarların məcmusudur. Beynəlxalq maliyyə bazarı dedikdə, öz mənşəyindən kənar olan

ölkələrin valyutalarında ssuda-borc əməliyyatlarının aparılması anlaşılr. Beləliklə, həmin əməliyyatlar bu ölkələrin birbaşa dövlət tənzimlənməsinə məruz qalmırlar. Keçən yüzilliyin doxsanıncı illərində müstəqilliyin əldə edilməsiylə, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin demokratik olması ilə əlaqədar Azərbaycanda daxili maliyyə bazarının dirçəliş prosesi başlandı. Qısa müddət ərzində qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar və normativ sənədlər sayəsində bölgü və kapitalın yenidən paylaşdırılması üzrə xidmətlərin göstərilməsinin müasir mexanizmi yaradılmışdır – maliyyə bazarı yaradılmış, onun başlıca iştirakçısı maliyyə – kredit institutlarıdır (satıcı-emitentlər, alıcı-investorlar, vasitəçilər – provayderlər).

Maliyyə bazarı – əmanət toplayanların toplamış olduqları vəsaitlərinin birbaşa olaraq borc götürənlərə təqdim etməsinə imkan yaradan maliyyə institutlarıdır. Maliyyə bazarının yaranması vacibliyinin ən başlıca xüsusiyyətlərindən biri maliyyə ehtiyatlarının bərabər bölüşdürülməməsidir. Çünki, bölgü zamanı müəssələrin bir hissəsində maliyyə ehtiyatlarının çoxluğu, digər hissəsində isə maliyyə ehtiyatlarının çatışmazlığı özünü açıq şəkildə biruzə verir. Bu zaman isə maliyyə ehtiyatlarını hər hansı bir müəssisədən başqa birisinə doğru hərəkətin təmin olunmasının vacib forması olaraq maliyyə bazarı çıxış edir. Maliyyə bazarı vəsaitlərin sahiblərindən ehtiyacı olanlara doğru istiqamətləndirilməsində vasitəçi rolunu oynayır. Çağdaş şəraitdə maliyyə bazarı bir neçə funksiyanı yerinə yetirir.

- Pulun kreditordan borclarına, bir sözlə desək pula ehtiyacı olan insanlara doğru hərəkət etməsi; təcrübədə özünü müvəqəti sərbəst pul vəsaitnin və bununla yanaşı qiymətli kağızların alqı və satqısı, maliyyə ehtiyatlarının bölgüsü ilə əlaqədar olaraq, iqtisadi münasibətləri qeyd edir. Hal-hazırkı zamanda dünya səviyyəsində maliyyə vəsaitlərinin olduqca böyük bir hissəsi maliyyə bazarları vasitəsi ilə bölüşdürülür;
- Alıcı ilə satıcının bazardan birbaşa görüşü zamanı həyata keçirilən satışa çıxarılan aktivlərin real bazaar qiymətləri müəyən olunur. Həmçinin onu da əlavə edə bilərik ki, burada aktivlərin geriye ödənmə səviyyəsi, müddətləri müəyyənləşdirilir.
- Maliyyə bazarı - ümumiyyətlə investorlar üçün pullarının ən düzgün, səmərəli

istiqlamətlərə doğru yerləşdirmələri üçün imkanlar yaradır. Bu zaman dünya üzrə seçim imkanı meydana gəlir. Bu isə öz növbəsində firmalardan ötrü ən uyğun qiymətlərlə maliyyə mənbəyi tapmağa şərait yaradır.

Qızıl bazarı - ölkənin qızıl ehtiyatlarının artırılması və biznesini təşkil etmək və bununla yanaşı sənaye istehlakı məqsədi ilə alqı-satqısı ilə əlali olan iqtisadi münasibətlərin bir sferasıdır. Dünya qızıl bazarlarına bir neçə misal olaraq London, Züriç, Çikago, New York, Honkong bazarını misal göstərmək olar. Kapital bazarı - maliyyə bazarının pul bazarına və kapital bazarına bölgüsünün başlıcaında müvafiq olan maliyyə alətlərinin tədavül müddəti dayanır.

Ssuda kapitalları bazarı – ssuda kapitalının dövriyyəsinin təmin olunması prosesində meydana gələn münasibətləri və yaxud da dövriyyənin təşkil olunma formalarını ifadə edir.

Qiymətli kağızlar – onun sahibinin mülkiyyətə sahib olmasını, təşkilatın nizamnamə kapitalında payın və bir qayda olaraq qeyd edilən təşkilatın idarə olunmasında iştirak etməsi hüququnu təsdiqləyən sertifikatlardır. Qiymətli kağızlar bazarı - Maliyyə bazarının digər bir tərkib hissəsi də qiymətli kağızları bazarıdır. Maliyyə bazarına bəzən də qiymətli kağızları bazarı kimi baxılır. Maliyyə bazarının qeyd olunan bütün fərdləri də maliyyə bazarının iştirakçılarıdır. Qiymətli kağızlar bazarı, bazar iqtisadiyyatının demək olar ki, vacib simvollarından biridir. Hal-hazırda qiymətli kağızlar bazarı olmayan dövlətdə yüksək formada inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatının varlığından bəhs etmək olmaz.

Spot bazarı - qiymətli kağızların pul vəsaitinə dəyişməsi praktik olaraq sövdələşmə zamanı təcili olaraq yerinə yetirilir. Müddətli bazarlarda olan ticarət müddətli sazişlər ilə yerinə yetirilir.

Forvard (forward) bazarı – digərlərindən fərqli olaraq bu bazar növündə tərəflər onlarda həqiqətən var olan qiymətli kağızların gələcək zamanda müəyyən vaxtda sonhesablaşmaq şərti ilə göndərilməsinə razılığa gəlirlər.

Fyuçers (futures) bazarı - elə bir bazar növüdür ki, burada gələcəkdə qiymətli kağızların və ya maliyyə bazarında real surətdə satılan digər maliyyə

alətlərinin müəyyən zamanda göndərilməsi üzrə müqavilə ilə ticarəti yerinə yetirir. Opcion bazarı – bu elə bir bazar növüdür ki, burada müəyyən zaman dilimində müəyyən maliyyə alətlərinin əvvəlcədən müəyyən olunmuş qiymətlə alınıb-satılma hüququnu verən müqavilənin alğı-satqısı həyata keçirilir. Əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymət optionun icra qiyməti adlanır.

Svop bazarı (swop) – bu bazar növündə isə qiymətli kağızlar sazişi iştirakçıları arasında müqavilələrin birbasa mübadiləsi həyata keçirilir. Bu da gələcəkdə müəyyən zamanda saziş iştirakçılarına 2 maliyyə öhdəliyi ilə mübadilə etməyə zəmanətini verir.

Bizim ölkəmizdə uçot seqmentinin başlıca maliyyə alətləri Dövlətin Qısamüddətli Öhdəlikləri (qısa şəkildə DQÖ kimi), son zamanlar təsadüfən baş verən Azərbaycan Milli Bankının (qısa şəkildə AMB kimi) notları və onların buraxılışı (emissiyası) və yerləşdirilməsi hesab edilir. Ticarət, xəzinədarlıq və bank vekselləri, korporativ istiqraz və rəqələri qismində instrumentlər və başqa qısamüddətli öhdəliklərin növləri kimi alətlər bazarda lazımi yer tuta bilmədi. Banklararası pul bazarı balansın tənzimlənməsi, nəzarət orqanlarının tələblərinin yerinə yetirilməsi (xüsusən AMB-nin), aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün qısamüddətli kreditlərin və banklararası depozitlər formasında pul vəsaitlərinin paylaşdırılmasını təmin edir. Bu seqmentdə AMB-nin yenidən maliyyələşdirmə qaydasında kreditləri kommersiya banklarına təqdim edir. Belə olan halda, maliyyə bazarının şəraitindən asılı olaraq, sabitliyin, pul kütləsinin nizama salınmasının və bank likvidliyinin təminatının saxlanılması üçün AMB-nin, yenidən maliyyələşdirmənin faiz dərəcəsini müəyyən edir. Maliyyə-kredit siyasətilə nəzərdə tutulmuş müxtəlif alətlərdən istifadə edərək Azərbaycan Mərkəzi Bankının, həmçinin, dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi, inflyasiya səviyyəsini və dünyanın aparıcı inkişaf etmiş ölkələrinin valyutalarına nisbətə milli manatın kursunu nizama salır. Bütövlükdə inkişaf etmiş maliyyə bazarları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olur:

- I. Yüksək sabitlik;
- II. İnkişaf etmiş infrastruktura;

- III. Bazarda əməliyyatı tənzimləyən inkişaf etmiş qanunvericilik bazası;
- IV. Dəqiq informasiya sisteminin mövcudluğu;
- V. Alıcıların və ya satıcıların maraqlarının müdafiəsinin inkişaf etmiş sistemi;
- VI. Bazarda fəaliyyət göstərən alətlərin çox yüksək likvidliyi və etibarlılığı;
- VII. Maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən maliyyə vasitəçilərinin etibarlılığı;
- VIII. Satışa təklif olunan maliyyə mənbələrinin və bazarda reallaşan əməliyyatların böyük həcmdə olması;
- IX. Bazarın olduqca yüksək səmərəliliyi;
- X. Maliyyə bazarlarında dövlət nəzarətinin, tənzimlənməsinin yüksək səviyyədə olması.

Maliyyə bazarı iştirakçıları: Maliyyə bazarının təşkili olunması zamanı ən mühüm və olduqca vacib olan məsələlərdən biri də bu bazarın iştirakçıları və subyektlərini müəyyən etməkdir. Maliyyə bazarı iştirakçılarını aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) İnvestorlar – tələbatlarından artıq maliyyə ehtiyatlarına sahib olan və investisiya kimi istifadə edilən müəssisə və təşkilatlardır;
- 2) Əmanətçilər – bunlar şəxsi istehlakı azaltmaqla, müəyyən məqsədlər üçün müxtəlif yığımı həyata keçirən şəxslərdir.
- 3) Borc alanlar – bunlar lazımi qədər maliyyə ehtiyatına malik olmayan və yaxud maliyyə ehtiyatının çatışmazlığını hiss edən müəssisə, təşkilat, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanlarını aid etmək olar.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, maliyyə bazarlarının subyektləri kimi fəaliyyət göstərən müxtəlif vasitəçilər, ixtisaslaşmış maliyyə kredit institutları da mövcuddur. Subyekt kimi fəaliyyət göstərən vasitəçilərə başlıcaən aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) Maklerlər – onlar həqiqi vasitəçi kimi çıxış etməklə kommisyon formasında gəlir əldə edirlər. Maklerlər həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən ibarət ola bilərlər.
- b) Dillerlər – onlar sərbəst sürətdə fəaliyyət göstərməklə, istisna hallarda digər vasitəçilərlə, bununla yanaşı investor və borc alanlarla birbaşa sövdələşməyə girirlər. Bu sövdələşməsinin nəticəsinə görə müəyyən məbləğdə gəlir götürürlər.

c) İxtisaslaşmış maliyyə-kredit institutları – buraya investisiya bankları, maliyyə şirkətləri və sığorta şirkətləri daxildir. Onlar həm investor və ya borc alan, həmçinin vasitəçi olaraq da çıxış edə bilirlər.

II.3. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının Azərbaycanada fəaliyyəti.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını şərti olaraq, beynəlxalq maliyyə institutları da adlandırırlar. Beynəlxalq maliyyə institutlarının başlıca məqsədi dünya təsərrüfatının sabitləşməsinə, bütövlüyə və əməkdaşlığın inkişafına nail olmaqdan ibarətdir.

Dünya bankı. Maliyyə-kredit təşkilatlarında əsas yeri Ümumdünya bankı qrupu tutur. Dünya bankı qrupuna aşağıdakılar aiddir:

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB). İEOÖ-lərə kreditlər vermək məqsədilə 1944-cü ildə meydana gəlmişdir.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA). İEOÖ-lərə xüsusilə güzəştli kreditlər verilməsi məqsədilə 1960-cı ildə meydana gəlmişdir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK). Xüsusi bölməyə köməklik göstərmək yolu ilə İEOÖ-lər də iqtisadi inkişafa kömək etmək məqsədilə 1956-cı ildə qurulmuşdur.

İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik (İTÇA). Kommersiya təhlükələri ilə əlaqədar olan xarici investorlara itkilərdən təminat vermək yolu ilə onları İEOÖ-lərə investisiyalar qoymaları üçün həvəsləndirmək məqsədilə 1988-ci ildə qurulmuşdur.

İnvestisiya Mübahisələrinin Tenzimlenmesi üzrə Beynəlxalq Mərkəz (İMTBM). Hökumətlərlə xarici investorlar arasında mübahisələrin nizama salınması və arbitraj araşdırması üzrə xidmətlər göstərilməsi yolu ilə beynəlxalq investisiya axınının yüksəldilməsinə kömək olmaq məqsədilə 1966-cı ildə qurulmuşdur.

Saxaradan Cənubda yerləşən Afrika ölkələrinə xüsusi kömək fondu. 1985-ci ildə qurulmuşdur. Təşkilatın məqsədi iri struktur islahatları proqramlarını həyata keçirtməyə başlamış zəngin olmayan Afrika ölkələrinə fəvqəladə yardım etməkdir. Bu yardımı fond sərəncamına verilmiş xüsusi vəsaitlər hesabına yerinə yetirilir. Bütün bu təşkilatlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemində daxildir. Qrupa aid olan bütün təşkilatların əsas məqsədi İEOÖ-lərə maliyyə yardımı göstərməkdir. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (qısa şəkildə BYİB kimi) Bretton-

Woods konfransının qərarı ilə 1944-cü ilin iyul ayında qurulmuş və 1945-ci ildə fəaliyyətə keçmişdir. Bankın üzvləri yalnız Benəlxalq Valyuta Fondunun üzvləri ola bilər. Hal-hazırda 180 dövlət Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankına daxildir. Bu bank qeyri-rəsmi formada Ümumdünya Bankı adlanır. O, 1947-ci ildə Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış idarəsi statusunu alıb. Başlanğıcda Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (qısa şəkildə BYİB kimi) Avropanın müharibədən sonrakı zamanda bərpa olunması üçün kapital ehtiyatlarının toplanması və yerləşdirilməsilə məşğul olmuşdur. 1948-ci ildə bank Avropa bərpa proqramının yerinə yetirilməsinə start verdi, lakin tezliklə bankın əsas məsələsi şəxsi kapitalı üzv dövlətlərə borcların verilməsi yolu ilə onlara köməklik etmək oldu. Bankın ehtiyatları fərqli mənbələrdən, o cümlədən ona üzvü olan 180 iştirakçı dövlətin ayırdığı vəsaiti hesabına formalaşdırılır. Əsas mənbə dünya maliyyə bazarında fərqli borc öhdəliklərinin satılmasıdır. Burada da bankın təminatçısı rolunu isə ona üzv olan dövlətlər təşkil edirlər. Bankın çox faydalı və öncədən düşünülmüş maliyyə siyasəti nəticəsində onun qiymətli kağızlardan biri hesab olunur. Onlar pensiya fondu, sığorta şirkəti və başqa banklar, fərdi şəxslər tərəfindən alınır. Başqa bir mənbə - səhmdar kapitalı, bölünməmiş gəlir, həmçinin, banka üzv olan zəngin dövlətlərin ödəmələridir. Bank öz əməliyyatları üzrə təhlükələri aşağı endirmək üçün öz üzv olduğu ölkələrə borcları onların hökumətlərinin zəmanətilə verir. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının verdiyi kredit miqdarına görə faiz dərəcəsi hər aydan bir dəyisir və illik olaraq 7% dəyərində təşkil edilir. Borcu o ölkələr alır ki, onlarda adam başına illik gəliri 5295 dollardan aşağı olsun. Hazırda bank, borcları Afrika, Asiya, Latın Amerikası, Şimali Afrika, Yaxın Şərq, Mərkəzi Avropa və Şərqi Avropa ölkələrinə verir. Bankın ən böyük səhmdarı olan beş ölkənin ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya və Fransa kimi ölkələrin Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankından borc almaq hüquqları yoxdur. Bankın əsas kapitalına iqtisadiyyatın liderləri olan “yeddiilər qrupu” tərəfindən nəzarət edilir. Bank tərəfdən verilmiş olan kreditlərin geri ödənilməsinə 20 il müddət ayrılır. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının nizamnamə (qısa şəkildə BYİB kimi) kapitalı 185 milyard

dollardan çoxdur. Bank onu təminat fondu kimi istifadə edərək, layihələrinə görə maliyyə bazarlarında ucuz pulları borc alır. Beynəlxalq Valyuta Fondundan fərqli olaraq, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankını şəxsi biznes maliyyələşdirir. Hazırda fəaliyyət göstərən beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının hamısı II dünya müharibəsindən sonra qurulmuş olan təşkilatlardır. Yaranma tarixi xronologiyasına görə " Bretton Vuds əkizləri " adlandırılan Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı meydana gəlmişdir. Mövcud beynəlxalq maliyyə quruluşlarının çalışma sahələri çox növlüdür. Fəaliyyət göstərdiyi sahələrə görə isə bu təşkilatlar aşağıdakı formada qruplaşdırılır:

- ° Avropa Kömür-Polad Birliyi;
- ° Avropa Pul Fondu;
- ° Avropa İnvestisiya Bankı;
- ° Avropa Valyuta Əməkdaşlıq Fondu;
- ° Avropa Kənd Təsərrüfatı zəmanət və istiqamət fondu;

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları aşağıdakılardır:

- ° Beynəlxalq Pul Fondu ;
- ° Beynəlxalq finans Qurumu;
- ° Beynəlxalq İnkişaf Birliyi;
- ° Birləşmiş Millətlər İnkişaf problemi;
- ° Çoxtərəfli investisiya zəmanəti agentliyi;
- ° İnvestisiya məsələlərinin arasdırılması üzrə beynəlxalq mərkəz;

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları dünyanın, kapital təminatının həmçinin əməliyyatların başlıca formasıdır. Ölkələrin ehtiyatları dünya kapital axınının 75%-dən çoxu fərqli inkişaf proqramlarını reallaşdırmağı üçün dünyanın bütün ölkələrinə daxil olur. İqtisadi inkişaf proqramı ilə yoxsulluğu ortadan qaldıran real təşkilat kimi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını da göstərə bilərik. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının qarşılaşdığı çətinliklərdən biri də 1991-ci ildə olmuşdur. Bu zaman SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycanda özəlləşdirmə işlərində böyük rol oynamış və bazar iqtisadiyatına keçid ölkələrində faydalı işlər aparmışdı. Məhz bu ölkələrin inkişafında əsas rolu da beynəlxalq maliyyə təşkilatları oynamışdı.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının vəzifəsi bütün dünyada yoxsulluğu aradan qaldırmaq və sabit iqtisadi inkişafda əsaslı olaraq başlıca rol oynamaqla yaşayış standartlarını yaxşılaşdırmaqdır. Onların əməkdaşlıqda əsas məqsədi inkişafa nail olmaqdır. Mərkəzi Bank tərəfindən svop əməliyyatları beynəlxalq səviyədə likvidlik böhranlarını aradan qaldırmaq məqsədilə bəzən beynəlxalq maliyyə kredit institutları ilə birgə aparılır. Buraya aşağıdakı əməliyyatlar daxildir:

- I. Aktivlərin daha sonradan satılması şərti ilə alınması;
- II. Qarşılıqlı şəkildə mənfəət əldə olunması məqsədilə aktivlərin, qiymətli kagızların, həmçinin maliyyə öhdəliklərinin mübadiləsi;
- III. Öhdəlik yükünün az da olsa yüngülləşdirilməsi məqsədilə borc öhdəlikli qiymətli kagızların emitent tərəfindən başqaları ilə əvəzlənməsi;
- IV. Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə əlaqələri.

Azərbaycanın aşağıdakı beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə olan əməkdaşlığı haqqında bəhs edək:

Asiya İnkişaf Bankı - Azərbaycan, Asiya İnkişaf Bankına 1999-cu ilin dekabrında qoşulmuşdur. Getdikcə kasıb insanların sayının artması, xüsusilə də məcburi köçkün insanlara yardım göstərmək zərurətinin mövcud olduğu şəraitdə Asiya İnkişaf Bankının Azərbaycandakı fəaliyyəti sosial sahənin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu vəzifə Asiya İnkişaf Bankının “aralıq əməliyyat strategiyasının” başında durur və onun əsas məqsədləri insanların inkişafına dəstək verməklə yanaşı idarəçiliyin yaxşılaşdırılması, institusional bazanın möhkəmləndirilməsi yolu ilə Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsini ortadan qaldırmaq və yaşayış standartlarını qaldırmaqdır. Asiya İnkişaf Bankının Azərbaycana yardım göstərmək strategiyası ikili xarakter daşıyır: yoxsulluq içində yaşayanlar üçün vacib ictimai ehtiyacların və xidmətlərin təmin edilməsinin yaxşılaşdırılmasında hökumətə yardım etmək; rəqabətə söykənən özəl investisiyaların yerinə yetirilməsi və yeni-yeni iş yerlərinin yaradılması üçün vacib mühitin yaradılmasına kömək etmək. Asiya İnkişaf Bankının strategiyaya söykənən bu əməliyyatları idarəçiliyin təkmilləşdirilməsinə və institutların möhkəmləndirilməsinə xüsusi təsiri olacaqdır.

Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı - Azərbaycan 1997-ci ildə Qara

Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankına üzv olmuşdur. Bu günə kimi təşkilatın Azərbaycandakı fəaliyyətlərinə Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə bağlı ticarət xarakterli maliyələşdirmədən, həmçinin yeni qurulmuş Azərbaycan Mikro Maliyyə Bankına AYİB ilə bərabər səhm kapital qoyuluşunun həyata keçməsindən ibarətdir. Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankının Azərbaycandakı fəaliyyətlərinin əsas məqsədi üzv olan ölkələr arasında əməkdaşlığı artırmaq; qeyri-neft sektorlarının inkişafına nail olmaq; ölkə üçün böyük təsirləri ola biləcək layihələri, məsələn enerjini, sənayeni, aqrobiznesi, qida istehsalına aid olan sahələrdə layihələri inkişaf etdirməkdir.

Avropa Birliyi (AB) - 2004-cü il mayın ayının 1-də Avropa Birliyinin daha da genişlənməsindən sonra Azərbaycana Avropanın “Qonşuluq Siyasətində” iştirak etmək təklif olunmuşdur. Avropa Komissiyasının Azərbaycan Hökumətilə birgə əməkdaşlıq çərçivəsində hazırlamış olduğu “Fəaliyyət Planı”nın müəyyənləşdirəcəyi vəzifələrin AYİB-in investisiya mühitilə əlaqəli olaraq apardığı strateji dialoqla uyğunlaşacağı gözlənilir. Bu siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycanın beynəlxalq birliklə daha geniş əlaqələr qurması üçün imkanlar təklif edir. 1992-ci ildən 2004-cü ilə kimi olan zamanda Avropa Komissiyası TACİS, ECHO, Qida Təhlükəsizliyi, Xüsusi Yardım, FEOGA, Bərpa və Xüsusi Humanitar Yardım proqramı çərçivəsində bütövlükdə 400 milyon avro dəyərində grant köməkliklər göstərmişdir. Azərbaycanda həyata keçən TACİS proqramı çərçivəsində başlıca məqsəd bazar iqtisadiyyatına və insan hüquqlarına plüralist demokratiya keçid ilə bağlı köməklik göstərməkdən ibarətdir. Burada başlıca diqqət institusional, hüquqi və inzibati islahatların reallaşmasına və özəl sektorun inkişaf etdirilməsinə yönəldilir. TACİS-in növbəti 3 il üçün büdcəsi 28 milyon avrodur və bu zaman dilimində özəl sektorun inkişaf etdirilməsi, təqaüdlər, ictimai idarəetmə sahələrində islahatların aparılması nəzərdə tutulmuşdur.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası - Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının Azərbaycandakı başlıca strategiyası yerli və xarici rəqabətin daha da gücləndirilməsinə, qeyri-bank sektorunda birgə müəssisələrin yaradılmasına və yerli özəl banklara texniki baxımdan yardımın təmin edilməsi vasitəsilə maliyyə

sahəsinin dəstəklənməsinə; kiçik müəssisələrin, kiçik və orta sahibkarlığın daha da möhkəmləndirilməsinə; kənd təsərrüfatında və sənaye sahəsində investisiyaların dəstəklənməsinə; qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların istiqamətləndirilməsinə, həmçinin neft, qaz və əlaqədar olan başqa sektorlarda investisiyaların dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Bu qurum 9 lahiyəni maliyyələşdirmişdir. Bununla yanaşı bu yaxınlarda AYİB ilə birlikdə mikromaliyyə bankının maliyyələşməsi üçün lazimi maliyyə vəsaitləri artıq təsdiq edilmişdir ki, bu vəsaitlərin də ortalama ümumi dəyəri 134,6 milyon ABŞ dolları həcmində təşkil edir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu – Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktorlar Şurası 2 iyul 2001-ci ildə “Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması” və “İnkişaf Proqramı” çərçivəsində 80.45 milyon SDR məbləğində, bu da kvotanın 50 faizi deməkdir, üç illik razılaşmanı təsdiq etmişdir. 2003-cü ilin dekabr ayına kimi bu razılaşma çərçivəsində 4 ödəniş həyata keçirilmişdir. Proqramın 3 başlıca vəzifəsi aşağıdakılardan ibarətdir: makroiqtisadi sabitliyin təmini, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarının inkişaf etdirilməsi. Hökumət bu günə qədər həmin proqramın həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Proqram nəticəsi olaraq, Hökumət “Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması” strategiyasını yekunlaşdırmış və gömrük, vergilərin idarəolunması, idarəetmə, büdcə siyasəti və ticarət siyasəti sahəsində islahatları yerinə yetirmişdir. 2004-cü ilin noyabr ayında Azərbaycan VIII Maddənin 2, 3 və 4-cü tələblərini qəbul edərək, cari beynəlxalq əməliyyatlar üçün olacaq ödənişin həyata keçirməsində məhdudiyyətsiz valyuta kursu təmin etmək kimi bir öhdəliyi öz üzərinə götürmüşdür. Nəhayət ki, 22 dekabr 2004-cü ildə Beynəlxalq Valyuta Fondunun Direktorlar Şurası “Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması və İnkişaf Proqramı” çərçivəsində dördüncü və yekun təhlili tamamlamışdır.

İslam İnkişaf Bankı - Azərbaycan 1992-ci ildə İslam İnkişaf Bankına qoşulmuşdur. İslam İnkişaf Bankının fəaliyyətləri kanal-drenaj sistemlərinin bərpası, enerji istehsalının artırılması və əsaslı yolların inşası vasitəsi ilə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bank

həmçinin aqro sənaye sahələrinin qurulmasıla bağlı olan texniki yardım fəaliyyətlərini də maliyyələşdirmişdir. İslam İnkişaf Bankının həyata keçirdiyi investisiyalara AYİB ilə birlikdə Mingəçevir Enerji Layihəsinin maliyyələşdirilməsi (layihə üçün 12,5 milyon dollar kredit ayırmışdır) daxildir. Bu layihəyə Mingəçevir SES-in avadanlıqlarla təchizatı, həmçinin 110 kv-lıq ötürücü xəttin və yeni stansiyanın da qurulması daxildir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (UNDP) - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı Azərbaycanda 1993-cü ildən bəri təmsil olunur. Bu günə qədər UNDP-nin ümumi dəyəri isə 31 milyon dollardan çox olan 60-dan çox proqram və layihə həyata keçirmişdir ki, bu da ilk dövrlərdə təşkilatın fəaliyyətləri münaqişədən sonrakı dövrlərdə yardım, fəvqəladə hallarda isə xilasetmə və yenidənqurma kimi sahələrə yönəldilmişdir. UNDP Dünya Bankı və UNHCR ilə birlikdə müharibənin təsirinə məruz qalmış sahələrdə həyata keçirilən fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi, milyona yaxın qaçqın və məcburi köçkün olan insanın müvəqqəti olaraq, məskunlaşmasına dəstək verilməsi və əhalinin aşağı kateqoriyaları üçün gəlir gətirən fəaliyyətlərin təşkil olunması üçün məsul olan Azərbaycan Yenidənqurma və Bərpa Agentliyini qurmuşdur. UNDP həmçinin Azərbaycanda “Minalara Qarşı Milli Agentliyi”-nin (ANAMA) təsis edilməsinə şərait yaratmış, bununla yanaşı da Minalara qarşı Milli Fəaliyyət Proqramının hazırlanmasında başlıca rolu öz üzərilərinə götürmüşdür. Bu gün UNDP-nin Respublikamızdakı fəaliyyətlərinin başlıca məqsədləri yoxsulluğun ortadan qaldırılmasına yardım etmək, fərdi insan hüquqlarına hörmət olunmasını dəstəkləmək, təbii ehtiyatları qorumaq, hətta ölkə səviyyəsində müvafiq islahatların aparılması yolu ilə ölkədə demokratik idarəçiliyin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Partiyasının prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Dünya Bankı - Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin sentyabrından etibarən Dünya Bankının, 1995-ci ilin mart ayından isə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının üzvü olmuşdur. Azərbaycan bununla yanaşı 1992 və 1995-ci illərdə “Çox tərəfli İnvestisiyaların Təminatı Agentliyi”nin (MIGA) və BMK-nın üzvü olmuşdur. Dünya Bankının Azərbaycanda həyata keçirdiyi fəaliyyətlərin

başlıca diqqət mərkəzində strateji məsləhətlərin verilməsi, investisiyaların, Hökumətin büdcəsinin maliyələşdirilməsi olmuşdur. Dünya Bankı xüsusi olaraq Hökumətin öz neft ehtiyatlarını idarə etməsi və həyata keçirdiyi islahatları daha da sürətli etmək məqsədilə fəaliyyət kursunda uyğun dəyişiklikləri etməsi üçün müvafiq institusional bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində hökumət orqanları ilə bərabər işləyir. Dünya Bankı Azərbaycanda bu günə kimi reallaşdırılan 25 əməliyyat üçün 622 milyon dollar ayırmışdır. Bu layihələrdən isə 17-si hal-hazırda da davam etməktədir.

III FƏSİL: BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BÖHRANININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ VƏ ONUNLA MÜBARİZƏ YOLLARI.

III.1. Dünya iqtisadi inkişafında Azərbaycanın yeri.

Respublikada aparılan sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası sahəsində Azərbaycanda qurulmuş sosial-iqtisadi potensial davamlı iqtisadi inkişafı təmin edir. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi sayəsində iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun, regionların inkişafı sürətlənmiş strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi təmin olunmuş, həyata keçirilməsi növbəti illər üçün dayanıqlı inkişafın sağlam təməlinin qurulmasına, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə keçidin sürətləndirilməsinə, əhalinin yaşam səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına imkan verilmişdir. Qlobal və regional səviyədə ölkədə gedən qəliz iqtisadi proseslər dünya iqtisadiyyatına daha sıx inteqrasiya olunmuş, öz növbəsində də Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini göstərmişdir. Neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi xarici valyuta gəlirlərinin və tədiyə balansının profisitinin əhəmiyyətli azalmasına gətirib çıxarmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, milli iqtisadiyyatın davamlılığının gücləndirilməsi çağırışları daha da aktuallaşmış, bu çağırışlara uyğun olaraq büdcə-vergi və pul-məzənnə siyasətində adekvat maneərlər həyata keçirilmişdir. Qeyri-neft sektorunda iqtisadi artımın başlıca amili olan daxili tələbin başlıca komponentləri isə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməyə başlamışdır.

Bununla yanaşı ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan hesabatlarda öz müsbət mənada əksini tapmışdır. Belə ki, “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na əvvəlki illərdə olduğu kimi Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri arasında birinci yerdə olmuşdur. Yekun hesabatda ölkəmiz iki pillə irəliləyərək 142 ölkə arasında 55-ci yerə qalxmışdır. Hesabatda əks olunmuş yaxşı nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, “Əmək Bazarının Səmərəliliyi” göstəricisi üzrə ölkəmiz dünya sıralamasında 14-cü, “makroiqtisadi sabitlik” göstəricisi üzrə 16-cı olmuşdur. Sonuncu “Doing Business” hesabatında isə ölkəmiz 3 pillə irəliləyərək 183 ölkə arasında 66-cı yerə çıxmış və MDB

ölkələri arasında ilk 3-lükdə yer almışdır. Hesabatın aparıldığı 10 göstəricidən 4-ü üzrə Azərbaycan dünya ölkələrinin sıralamasında “ilk 25”ə daxil olmuşdur. Belə ki, “mülkiyyətin qeydiyyatı” göstəricisi üzrə ölkəmiz dünyada 9-cu, “biznesə başlamaq” göstəricisi üzrə 18-ci, “investorların müafiəsi” göstəricisi üzrə 24-cü, “müqavilələrin icrasının təmin edilməsi” göstəricisi üzrə isə 25-ci yerə layiq görülmüşdür.

Bunula yanaşı Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentliyi tərəfindən də qiymətləndirilmişdir. Belə ki, 2011-ci ilin dekabrında “Standart & Poor’s” reyting agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir pillə artıraraq “BBB” səviyyəsinə qaldırılmış və bununla da Azərbaycana investisiya reytingi vermişdir. Agentlik, hətta, Azərbaycanın xarici və daxili valyutada qısamüddətli suveren kredit reytingini də bir pillə artırmışdır. Bununla da “B” səviyyəsindən “A-3” səviyyəsinə çatmışdır. Bununla yanaşı “FITCH Ratings” agentliyi də Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini “pozitiv” proqnozu ilə “BBB” səviyyəsində sabit saxlamışdır. “Moody’s” agentliyinin isə Azərbaycana şamil etdiyi “Ba1” səviyyəsində suveren reytingi üzrə proqnozunu “stabildən” “pozitivə” doğru dəyişmişdir.

Bu gün Azərbaycan həm siyasi həm iqtisadi sahədə mütərəqqi islahatlar aparılması ilə güclü dövlətə çevrilmişdir. 2004-2011-ci illər ərzində ölkəmizdə Ümumi Daxili Məhsul istehsalı real ifadədə 3 dəfə, adambaşına ÜDM 2.7 dəfə, sənaye məhsulu istehsalı 2.7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.3 dəfə, tikinti sektoru 3.2 dəfə, nəqliyyat sektoru 2.3 dəfə, informasiya və rabitə sektoru 6.4 dəfə, ticarət sahəsi isə 2.6 dəfə artmışdır. 2012-ci ilin 6 ayı ərzində ÜDM 1.5% artmışdır. Bu rəqəm əvvəlki dövrlərlə müqayisədə o qədər də böyük rəqəm deyildir. Ancaq, ölkəmizin ümumi iqtisadiyyatı artdıqda hər bir faizin daha da böyük qiyməti və dəyəri vardır. Onu qeyd etmək olar ki, iqtisadiyyatın hər bir faizi təxminən 700 milyon dollara bərabərdir və iqtisadiyyatımızın 1.5% artımı onu göstərir ki, keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ölkədə 1 milyard dollar dəyərində çox məhsul istehsal edilmişdir. 2004-2011-ci illər ərzində ÜDM 3 dəfə, adambaşına ÜDM isə 2.7 dəfə

artmışdır.

Neft strategiyasının müvəffəqiyyətlə davam etdirilməsinin nəticəsi olaraq, 2004-2011-ci illər ərzində iqtisadiyyatın neft sektoru 4.3 dəfə artmışdır. Neft sektorunda əldə edilən uğurlar ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun da yüksək templərlə inkişaf etdirilməsinə təkan vermişdir. Son 8 ildə qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış olan əlavə dəyər real ifadədə 2.2 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə qeyri-neft sahəsinin real artım tempi 2010-cu ildəki rəqəmlərlə müqayisədə 9.4% olmuşdur.

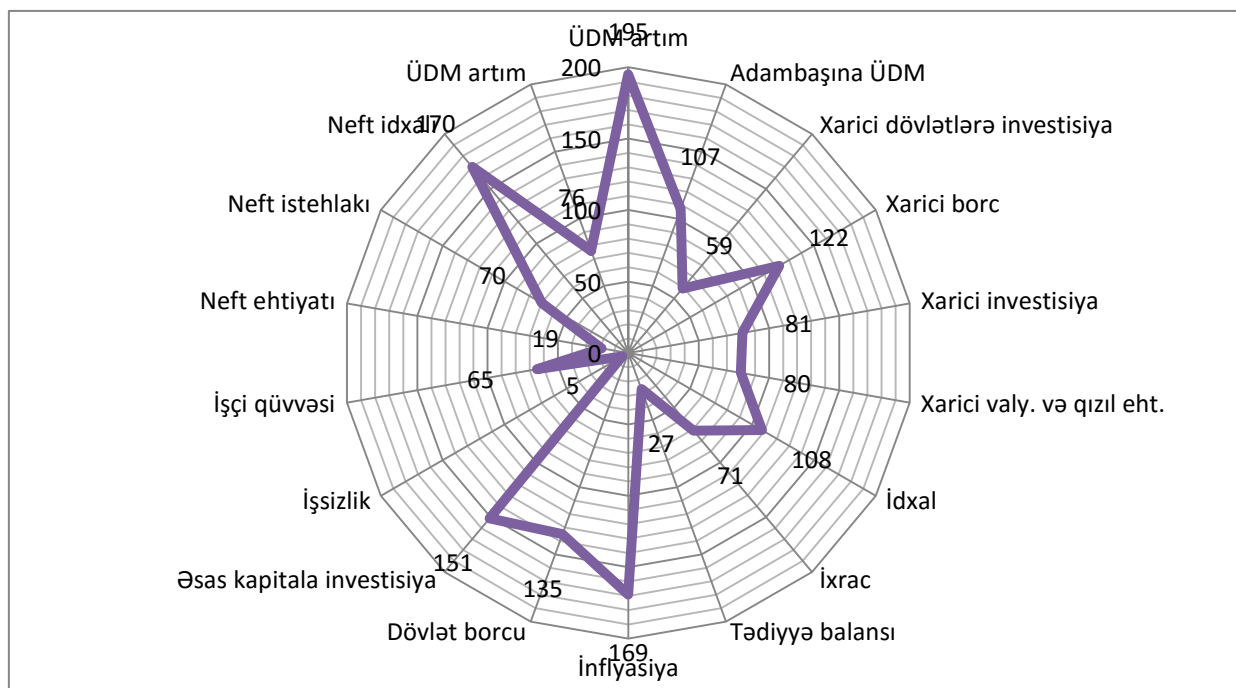
2012-ci ilin 6 ayının məlumatları üzrə aşağıdakıları söyləmək olar (mötərizənin içindəki göstəricilər 2011-ci ilin 6 ayının göstəricilərinə nisbətən, faizlə): Ümumi Daxili Məhsul 25 861.3 milyon manat (101.5), o cümlədən qeyri-neft ÜDM-si 12 368.2 milyon manat (111.3), sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) ümumi həcmi 17 537.7 milyon manat (97), o cümlədən qeyri-neft sənayesi 3124.8 milyon manat (108.7), başlıca kapitala yönəldilmiş vəsaitlər 5924.9 milyon manat (129.6), o cümlədən qeyri-neft sektoruna 4229.4 milyon manat (130.2), kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının ümumi məhsulu 1970.7 milyon manat (110.4), nəqliyyat sektorunda yük daşınması, 103.3 milyon ton (103.7), o cümlədən qeyri-neft yüklərinin daşınması 69 milyon ton (108.5), informasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi 643.5 milyon manat (117.9), pərakəndə ticarət dövriyyəsi 8196.5 milyon manat (109.2), əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər 2504.9 milyon manat (108), xarici ticarət dövriyyəsi, 18 912.8 milyon, ABŞ \$ (93.3), o cümlədən: ixracın ümumi həcmi 15 238 milyon, ABŞ \$ (91.5), idxalın ümumi həcmi 3674.8 milyon, ABŞ \$ (102.9), dövlət büdcəsinin gəlirləri 6715.3 milyon manat (139.2), dövlət büdcəsinin xərcləri 5648.5 milyon manat (153.5), dövlət büdcəsinin profisiti 1066.8 milyon manat, əhəlinin gəlirləri 15 099.8 milyon manat (114.2), hər nəfərə düşən gəlirlər 1651.2 manat (112.7), bir işçiye hesablanmış orta aylıq əmək haqqı, 382.6 manat (108.1).

Cədvəl 2. Azərbaycan və MDB üzrə başlıca makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Azərbaycan	109,9	188,3	253,2	316,5	350,7	383,3	402,5	402,9	ÜDM-in fiziki həcm indeksi
MDB	106,0	138,0	150,1	163,3	171,9	160,1	167,7	175,6	
Azərbaycan	105	163	223	276	293	318	326	310	Sənaye istehsalı
MDB	105	140	148	159	161	146	159	167	
Azərbaycan	111	140	142	147	156	162	158	167	Kənd təsərrüfatı
MDB	108	120	124	127	140	142	133	157	
Azərbaycan	121	608	701	868	1144	933	1131	1440	Əsas kapitala investisiya
MDB	113	178	209	256	289	237	249	270	
Azərbaycan	117	169	181	184	196	197	206	222	Nəqliyyatda yük daşımaları
MDB	103	131	140	149	153	134	145	162	
Azərbaycan	103	115	122	132	143	152	159	171	Sərnişin daşımaları
MDB	99	83	79	76	78	73	74	80	
Azərbaycan	110	170	192	220	255	277	301	332	Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi
MDB	112	175	203	238	271	255	274	297	

Mənbə: <http://www.cisstat.com>

Qrafik 2. Azərbaycanın makroiqtisadi göstəriciləri üzrə dünyada tutduğu yeri (2011-ci il)

Mənbə: <http://iformatsiya.ru/>

Son illərdə dünya iqtisadiyyatında baş verən qeyri-əlverişli konyunktura şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatında 2009-cu ildəki bəzi makroiqtisadi göstəriciləri çıxmaq şərtlə heç bir qey-əlvərilşi hal baş verməmişdir. Belə ki, 2010-cu və 2011-ci illərdə iqtisadi artım davam etmişdir. Bunu Azərbaycanın 2011-ci il üzrə bir çox makroiqtisadi göstəricilərə görə dünyada və MDB dövlətləri arasında tutduğu mövqeyi sübut edə bilər. (Cədvəl 2, Qrafik 2)

Qrafikdən (2), (2) və (3) sayılı cədvəllərdən Azərbaycanın istər dünya iqtisadiyyatında, istər MDB məkanında və istərsə də, Şərqi Avropa dövlətləri arasında xüsusi yeri hiss olunur. Bu, başlıcaən ÜDM, sənaye istehsalı, işsizlik, işçi qüvvəsi, inflyasiya, tədiyyə balansı, dövlət borcu, xarici borc, xarici dövlətlərə investisiya xarici investisiya, xarici valyuta və qızıl ehtiyatları və ixrac kimi göstəricilərinə aiddir.

Cədvəl 3. 2000-2011-ci illər ərzində Azərbaycan və Şərqi Avropa dövlətlər üzrə bəzi orta makroiqtisadi göstəricilər

	İnflyasiya	Məcmu tələb	Xarici investisiya	ÜDM	Əsas istehsal fondları	Şəxsi istehlak	İxrac	Enerji istehsalı (mln. Kvts)
Azərbaycan	2,6	3,7	4427,8	4,9	-	2,5	5,4	23,7
Estoniya	4,2	6,0	1223,3	9,9	4,9	3,7	4,5	3,4
Macarıstan	5,8	0,3	3123,9	7,9	2,5	1,8	5,3	10,7
Polşa	3,5	3,9	9364,3	7,2	-	3,5	5,6	75,8
Slovakiya	4,7	3,8	1714,0	7,8	-	3,7	5,7	5,9
Sloveniya	4,5	2,2	416,0	6,5	1,8	2,1	5,5	3,5
Türkiyə	20,1	7,7	8383,5	26,3	-	4,5	5,7	26,3
Avro Zona	2,1	1,3	306592,5	3,2	-	1,2	-	901,9
Çex Respublikası	7,1 ¹	2,9	3090,8	13,7	1,2	18,8	1,9	20,7

1* 2007 və 2008-ci ilin iki rəqəmli inflyasiyası səbəbdən

Mənbə: <http://www.azstat.org/>

<http://www.stats.oecd.org/>

Dünya iqtisadi konyukturasından fərqli olaraq, dünya neft hasilatı və neft istehlakı arasında tam vahidə yaxın olan asılılıq, dünya neft hasilatı, neft istehlakı və dünya ÜDM-i arasında nisbi asılılıq olsa da, neftin qiyməti ilə bunlar arasında asılılıqdan, xüsusilə son on illikdə asılılıqdan söhbət gedə bilmədiyi halda Respublikamızda əks proses baş verir. Dünya neft qiymətində iqtisadi artım və tələb hərçənd qiyməti formalaşdıran amil kimi çıxış etsə də, ixracatçı və ixracda xüsusi çəkisi az olan dövlət kimi, Azərbaycan iqtisadi artımı başlıcaən neft hasilatından və neftin qiymətindən asılılığından danışmaq olar. Bu məsələ ilə bağlı

baxışlarımı iyulun 11-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərdliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2012- ci ilin I yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr edilmiş iclasındaprezidentin giriş nitqində söylədiyi fikirlə tamamlamaq istərdim. “...Ancaq bizi daha çox sevindirən qeyri-neft iqtisadiyyatımızın inkişafı olmuşdur. Bu, demək olar ki, iqtisadi siyasətimizin başlıca istiqamətidir və altı ayda qeyri-neft iqtisadiyyatımız 11,3 faiz artmışdır. Bu, hesab edirəm ki, dünya miqyasında ən yüksək göstəricidir. Ümumi iqtisadiyyatımızın cəmi 1,5 faiz artımının səbəbi ondan ibarətdir ki, neft hasilatında müəyyən dərəcədə azalma müşahidə edilir. Nəzərə alsaq ki, neft sektoru iqtisadiyyatımızın böyük hissəsini təşkil edir, əlbəttə, bu azalma istər-istəməz ümumi göstəricilərə də təsir göstərir. Ancaq biz bundan sonrakı illərdə də başlıca diqqətimizi qeyri-neft iqtisadiyyatımızın inkişafına yönəldəcəyik və ilin altı ayının yekunları Azərbaycanda aparılan islahatların məntiqi nəticəsidir. Sənaye istehsalının ümumi həcmi 3 faiz azalmışdır. Bunun da səbəbi neft hasilatının aşağı düşməsi olmuşdur. Ancaq qeyri-neft sənayemizin inkişafı 8,3 faiz səviyyəsindədir. Bu da son illər ərzində sənayeləşmə proqramının icrasının nəticəsidir”.

III.2. Beynəlxalq maliyyə böhranının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri.

Qlobal maliyyə böhranı hal-hazırda bəzi ölkələrdə də davam etməkdədir. Təbiidir ki, mövcud şəraitdə bunun səbəb və nəticələrini elmi yöndən müzakirə edərək araşdırmaq çox mühüm əhəmiyyət təşkil edir. Başqa bir tərəfdən dünyanı bürümüş olan bu maliyyə böhranına şəraitində Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və bununla yanaşı ölkəmizin tətbiq etdiyi antiböhran siyasəti dünya elmi ictimaiyyətində müəyyən dərəcədə maraq doğurmuşdur.

Bildiyimiz kimi 2009-cu il yanvar ayının 16-da Prezident İlham Əliyev NK-nin ilin yekunlarına həsr edilmiş iclasında qlobal dünyada baş verən iqtisadi proseslər kontesktində Azərbaycan iqtisadiyyatında olan vəziyyəti çox geniş şəkildə təhlil etmiş və dünya maliyyə- iqtisadi böhranının Azərbaycana təsirin dərəcəsini minimuma endirmək vəzifəsini qarşıya qoymuşdur. Məhz adı çəkilən məsələ ilə bağlı ilk dəfə idi ki, rəsmi olaraq “antiböhran tədbirlər paketi” ortaya qoyuldu. Bu tədbirlər paketində öncə mövcud vəziyyət təhlil edilməklə və gələcəkdəki işlər üçün hazırlıq planı müəyyən olundu. Böhranın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsir dərəcəsini mümkün edə biləcək amillərdən biri də neftin və digər qeyri-neft ixrac məhsullarının dünya bazarında qiymətinin getdikcə azalması, milli bank sistemində xarici kredit axınlarının azalmasıdır. Azərbaycan dövlətinin reallaşdırdığı antiböhran tədbirlər paketində istiqamətlər çox şaxəlidir. Bunların içərisində əsas təşkil edən sahələrdən biri də istehlak olunan malların qiymətlərinin azaldılmasıdır.

Bilirik ki, hələ 2005-ci ildə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 31 may 2005-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında anti-inflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi və infilyasiyanın tənzimlənməsi məqsədilə mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi işinə start verilmişdir. Digər vacib olan sahələrdən biri də qeyd edilən illər ərzində inhisarçılıqla mübarizənin gücləndirilməsi olmuşdur. Belə ki, bu illər ərzində inhisarçılığa, qeyri-sağlam rəqabəttə qarşı mübarizə daha da gücləndirilmiş, dövlət qurumları tərəfdən qanunsuz olan müdaxilələrin qarşısının alınmasına diqqəti daha da artırmışdır. Çox vacib olan başlıca sahələrdən biri də heç şübhəsiz ki, milli banklara olan dəstək, kreditlərə və

faiz dərəcələrinə nəzarəti əhatə edən maliyyə monitorinqin tətbiqi olmuşdur. Bu da öz növbəsində maliyyə intizamının möhkəmlənməsinə çox yardım etmişdir. Bu gün dövlətin həyata keçirmiş olduğu antiböhran tədbirlər paketinin içərisində sənaye müəssisələrinin daxili bazara yönəldilməsi və eləcə də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması kimi məsələlər də çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. Hazırlanmış olan antiböhran tədbirlər paketində Azərbaycanın antiböhran yol xəritəsi müəyyən edilmişdir. İstər milli, istərsə də qlobal miqyasda maliyyə sistemində nəzarəti yaxşılaşdırmağın ən başlıca şərtlərdən biri olaraq qəbul edilməlidir. Böhrandan çıxış yolunun ən optimal yolu isə mütləq qaydada “iqtisadi və insitutsional islahatları” həyata keçirməkdən ibarətdir. Ən uyğun variant, gözlənilə biləcək böhranların əvvəlcədən təsbit olunması və buna qarşı da tədbir alınması ən doğru siyasət olaraq görülməkdədir. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda faydalı antiiböhran idarəçiliyini həyata keçirtməyə imkan verən ən vacib amil iqtisadi vahidlər tərəfindən ölkə prezidentinə olan güvən sistemidir.

Planetimizin mənzərəsi göstərir ki, çağdaş dünyamız hazırda olduqca gərgin və narahat günlərini yaşamaqdadır. Qlobal iqtisadi proseslər Azərbaycanın iqtisadi inkişafına da təsirsiz ötüşmür və ilk növbədə ölkəmizə valyuta daxilolmalarının azalmasında özünü göstərir. Lakin belə bir şəraitdə Azərbaycanda iqtisadi sahədə əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi artım var. Məlum olduğu kimi, neftin qiymətinin aşağı düşməsi bu sahədən ölkəmizə daxil olan gəlirləri azaldıb. Ötən ilin əvvəllərində bareli 100 ABŞ dollarından yuxarı olan neft indi 50 dollardan aşağıdır. Lakin Azərbaycan iqtisadiyyatında 2015-ci ilin əvvəlindən qeydə alınan 6 faizlik inkişaf göstərir ki, respublikamızın inkişafı təkcə neft amili üzərində köklənməyib. Avropada, Yaxın Şərqdə təbəddülatların dərinləşdiyi bir dövrdə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edən Azərbaycanın iqtisadi böhranlardan itkisiz qurtulması və hətta uğur əldə etməsi ölkəmizin ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Sentyabrın 8-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin yanında iqtisadi məsələlərə və 2016-cı ilin dövlət büdcəsinin hazırlığı işlərinə həsr olunmuş müşavirədə dövlət başçısı deyib: “ Bu il Azərbaycanda iqtisadi inkişaf

çox sürətlidir. Gələn ay biz ənənəvi olaraq hökumətin geniş iclasında doqquz ayın yekunlarını və bu inkişafı muzakirə edəcəyik. Ancaq altı ayın yekunları bizə onu deməyə əsas verir ki, biz bu ili çox yüksək nəticələr ilə başa vuracağıq. ÜDM təxminən 6 faiz artmışdır. Qeyri-neft iqtisadiyyatı 9 faizdən çox artmışdır. İnflyasiya səviyyəsi çox aşağıdır. Kənd təsərrüfatı 7,3% dərəcəsində artmışdır. Qeyri-neft sənayesi 14% artmışdır. Yəni bu, böhranlı ildə əldə edilən nəailiyyətlərdir və dünya səviyyəsində buna oxşar yüksək nəticələr görmək çətinidir. İlk növbədə, bizim çox güclü siyasi iradəmiz var, biz öz siyasətimizi, ancaq Azərbaycan xalqının maraqları üzərinə qurmuşuq. İkincisi isə, biz uzun illər düşünülmüş iqtisadi siyasət başlığında islahatlar aparmışıq. Həmin islahatlar bu gün də beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfdən də yüksək qiymətləndirilir".

Reallıq da təsdiq edir ki, dünya bazarlarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi Azərbaycanın inkişafına təsir göstərə bilməz. Cənab Prezidentin müşavirədəki çıxışından göründüyü kimi, dünyada müxtəlif proseslər gedir. Bunlardan biri beynəlxalq maliyyə və iqtisadi böhran, xam neftin qiymətinin aşağı düşməsinin yaratdığı çətinliklərdir. Neftin qiymətində baş verən dəyişikliklər bəzi ölkələrdə yeni iqtisadi böhranın baş qaldırmasına, kəskin maliyyə çatışmazlığına, sosial və investisiya proqramlarının ixtisar olunmasına gətirib çıxarıb. Ona görə bu kimi böhranlar həmin ölkələrdə həm ümumi inkişafı ləngidir, həm də insanların sosial durumuna mənfi təsir göstərir. Belə iqtisadi və sosial sarsıntılar qonşuluğumuzda olan bir sıra ölkələrdə yaşansa da, Azərbaycan dövləti bu kimi risklərdən uzaqdır. Düzdür, Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəratində inkişaf etdiyindən global iqtisadi böhranın ölkəmizə təsiri qaçılmaz idi. Lakin vaxtında qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi, düzgün iqtisadi siyasətin yeridilməsi Azərbaycanın iqtisadi böhranlardan uğurla çıxmasını şərtləndirən başlıca səbəblərdir. Ötən illərdə Azərbaycanda iqtisadi inkişafın kifayət qədər maliyyələşdirilməsi, neft gəlirlərini başlıca sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəltməklə yanaşı, ölkənin çox yüksək yığım səviyyəsi, yaradılan strateji valyuta ehtiyatları neftin qiymətindəki dəyişikliklərdən asılı olmayaraq inkişaf tempini saxlamağa imkan verir.

Qlobal maliyyə böhranın Azərbaycana təsir istiqamətləri aşağıdakılardır:

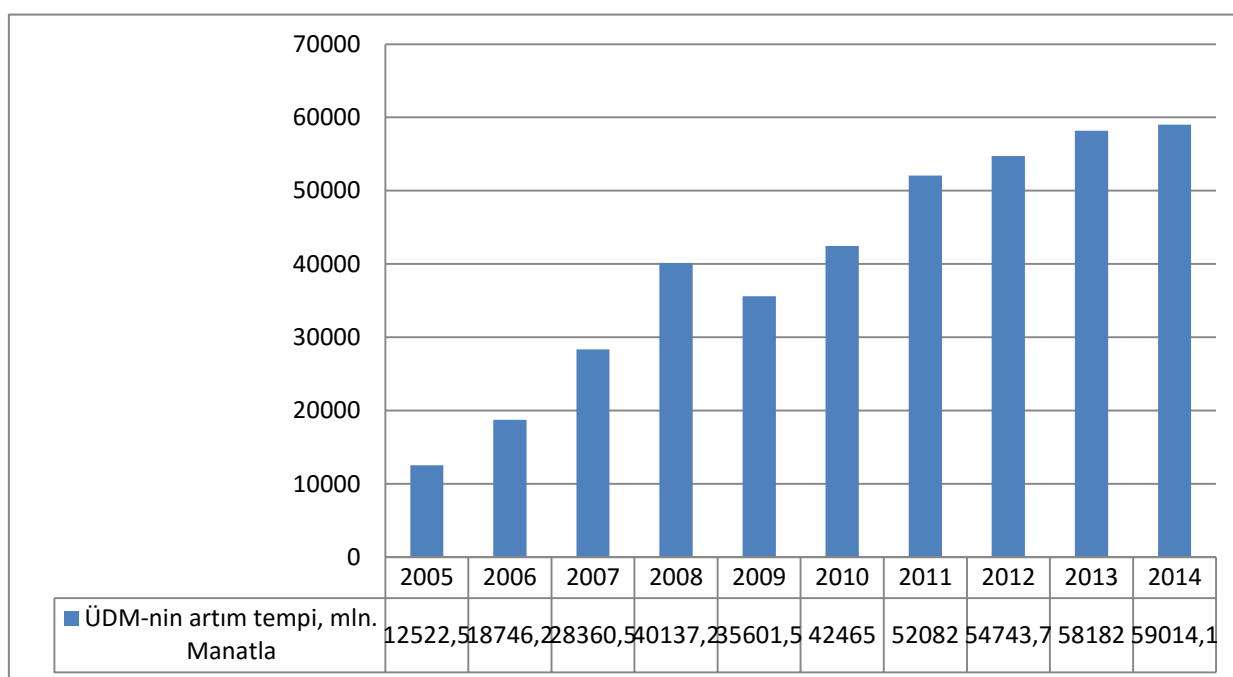
1. Neft və başqa yanacaq ixrac məhsullarının qiymətinin dünya bazarında getdikcə azalması. İxracın 90%-dən, büdcə gəlirlərinin 60%-dən çox hissəsi neft sektoru hesabına formalaşır.
2. Beynəlxalq maliyyə bazarında likvidlik çatışmamazlığı və ya banklar arasındakı kredit böhranı nəticəsində xarici maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarının məhdud vəziyyətə düşməsi.
3. Pul bəzətlərinin azalması. Bəzətlərin azalması istehlak fəallığına mənfi təsir edir (bəzətlərin hər 1 faiz miqdarında azalması qeyri-neft Ümumi Daxili Məhsulun 0.06% azalması effektini verir).
4. Amerika Birləşmiş Ştatları və Avropa Birliyi ölkələrində ressesiya. Qlobal tələbin azalması nəticəsində qeyri-xammal ixracı azalmaqdadır. Qlobal maliyyə böhranının təsiri Azərbaycanın maliyyə sistemində psixoloji xarakterli olmuş və maliyyə institutlarını inkişaf strategiyalarını yenidən nəzərdən keçirməyə sövq etmişdir. Əlverişsiz xarici mühitə baxmayaraq Azərbaycan bank sistemi reallaşan risklərə davamlılıq nümayiş etmişdir.

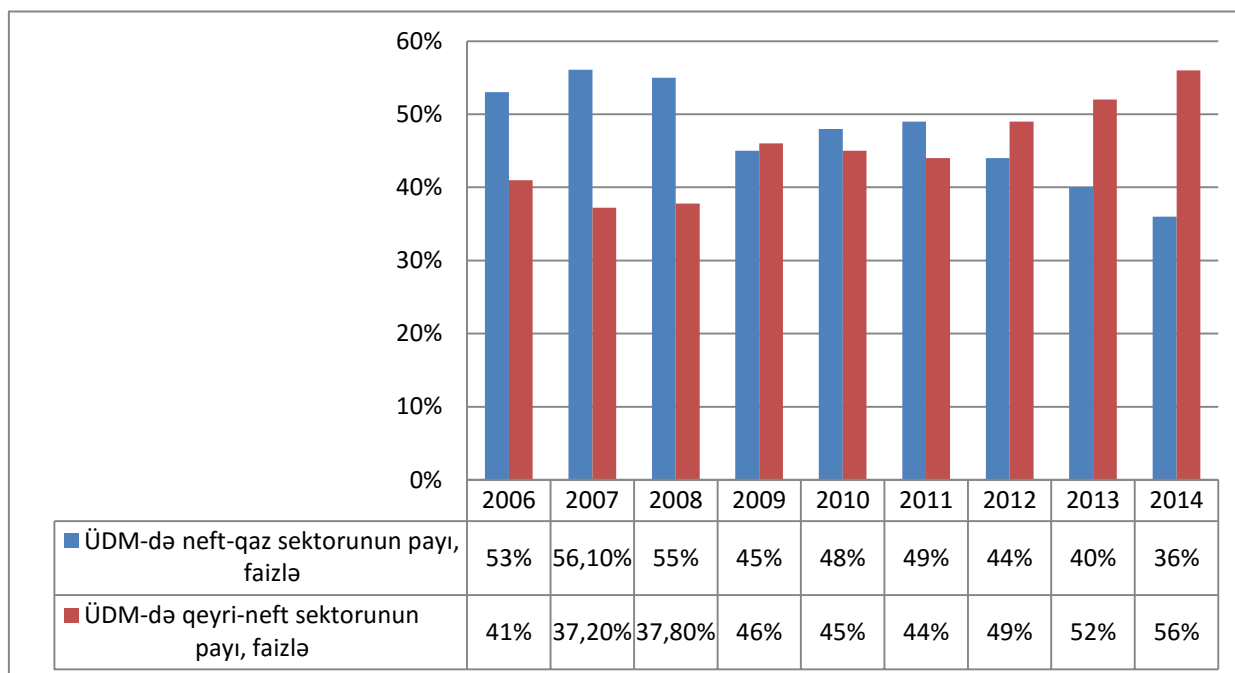
Azərbaycanın makro-iqtisadi göstəricilərində son zamanlar müşahidə edilən sürətli artımlar 2008-ci ilin sonunda nisbətən aşağı düşmüşdür. Belə ki, iqtisadi artım 2006-cı ildə 34.5 %, 2007-ci ildə 25 % artmışdırsa ötən il bu göstərici 10.8 % miqdarında olmuşdur. 2007-ci il ilə müqayisədə də faiz nisbətində bas verən azalma bilavasitə qlobal maliyyə böhranının və eləcə də neftin dünya bazar qiymətinin azalması nəticəsindəki mənfi təsirləri ilə bağlıdır.

Qrafikdən 3-dən görüldüyü kimi, təhlil Azərbaycan Respublikasının 2005-2014-cü illər üzrə ÜDM-dəki artım tempiyinə görə verilmişdir. Gördüyümüz kimi, ÜDM artım tempi illər üzrə düz mütənasibdir. İllər üzrə ÜDM-nin artımı yalnız 2009-cu ildə pozulmuşdur. 2008-ci ilin 2003-cü illə müqayisədə Ümumi Daxili Məhsulun real həcmi 2,6 dəfə artıb və 38 milyard manat təşkil edib, həmçinin qeyri-neft sektorunda artım 1,8 dəfə, neft sahəsindəki artım isə 4,1 dəfə təşkil edib. Amma, Ümumi Daxili Məhsulun sürətli artım tempi nə qədər sevindirici olsa da, neft və qaz sektorunun Ümumi Daxili Məhsulun

formalaşmasında hegemonluğunun qalması narazılıq doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, son 5 il müddətində ölkəmizdə ÜDM-nin artımını, neft və qeyrineft sektorundakı artımı nəzərə alsaq görürük ki, Ümumi Daxili Məhsulun artımının neft sektorundakı artımdan nə qədər asılı olduğunu görürük.

Qrafik 3. ÜDM-nin artım tempi, mln. Manatla

Qrafik 4. Neft və Qaz Sektorunun ÜDM Payı, %

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

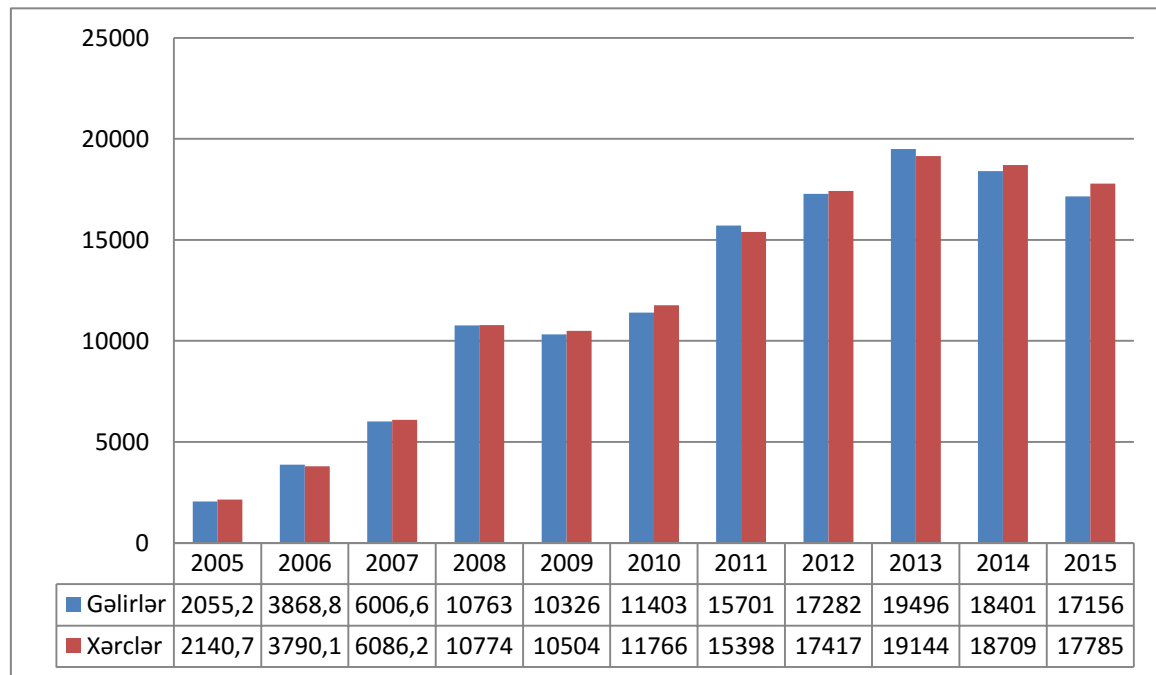
Bundan əlavə, neft və qaz sektorunun 2005 ci ildən sonra Ümumi Daxili Məhsuldakı payı artmaqdadır. 2008 ci ildə bu asılılıq 60 %-ə yaxınlaşıb. (Qrafik 4) Əgər 2004, 2005, 2006, 2007, 2008- ci illər müddətində Ümumi Daxili Məhsulun artımı müvafiq olaraq 10%, 26%, 34,5%, 30,5%, 10,8% olmuşdursa, neft sektorunda artım müvafiq olaraq 3%, 66%, 63%, 51 % və 7% olmuşdur. Həmçinin qeyri-neft sektorunda artım da müvafiq olaraq 14% , 8,3%, 12%, 10% və 15,7% miqdarında olmuşdur və əgər 2006-2008-ci illər üçün Ümumi Daxili Məhsulun artım templərini qeyri-neft sektoru ilə müqayisə etsək onda ümumi azalmanı müşahidə etmiş olarıq.

Bundan əlavə BVF-nin hesablamalarına əsasən 2015-ci ildə Azərbaycanda keçən bir neçə il ilə müqayisədə iqtisadi artım tempi ilk dəfə olaraq 2 rəqəmli olmayacaq, Ümumi Daxili Məhsulun illik artım dərəcəsi 10%-lik həddən aşağı olacaq ki, bunun da əsas səbəbi qlobal maliyyə böhranı ilə bağlı olan neftin dünya bazarındakı qiymətinin həddindən artıq aşağı düşməsidir.

2003-cü ildən 2008-ci ilədək dövlət büdcəsi 10 dəfəyə qeder artaraq büdcə gəlirləri 10.763 milyon manat, büdcə xərcləri isə müvafiq olaraq 10.680 milyon

manat təşkil etmişdir.

Qrafik 5. Dövlət büdcəsi (Gəlirlər, xərclər cəmi, mln. manatla)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Büdcənin gəlirləri ilə xərcləri əvvəlki illə (2014) müqayisədə azalma müşahidə olmuşdur. (Qrafik 5) Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il dövlət büdcəsi gəlirləri 17 mlrd. 156 mln. manat, xərcləri 17 mlrd. 784 mln. manat məbləğində olmuşdur. Beləliklə də 2015- cu ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 2014- ci il üçün nəzərdə tutulan gəlirlərlə müqayisədə 7%, xərcləri isə müvafiq olaraq 5% az olmuşdur.

III.3. Beynəlxalq maliyyə böhranı ilə mübarizə yolları.

Beynəlxalq maliyyə böhranının təsiri istiqamətləri Azərbaycanın maliyyə sisteminə daha çox psixoloji xarakterli olmuş və maliyyə institutlarının inkişaf strategiyalarını yenidən nəzərdən keçirtməyə sövq etmişdir. Əlverişsiz olan xarici mühitə baxmayaraq Azərbaycanın bank sistemi risklərə davamlılıq göstərmişdir. 2008-ci ildə Azərbaycanın maliyyə sektoru tərəfdən görülən bəzi adekvat tədbirlər Milli Bankın pul siyasətinin yumşaldılması, faiz dərəcəsinin də bir neçə dəfə aşağı salınması, məzənnə siyasətində olan dəyişkənliyi sabitliyin təmin edilməsinə istiqamətlənməsi və ehtiyat tələblərinin faizlərinin aşağı salınması nəticəsində bankların vəziyyətinin sabitləşməsinə, likvidliyinə dayanıqlığına gətirib çıxartmışdır. 2009-cu ildə, xüsusilə də ilin əvvəllərində dünya iqtisadiyyatında tənəzzül meylləri artmış, əmtəə bazarında qiymətlər, maliyyə bazarında aparıcı indekslər aşağı düşmüşdür. Bu şəraitdə bir çox ölkələrdə pul siyasəti əhəmiyyətli yumşaldılmış, dövlət xərcləri və büdcə kəsirləri artırılmış, eyni zamanda maliyyə sistemi üzərində nəzarət gücləndirilmişdir. Qlobal böhran Azərbaycana da müəyən təsir göstərmiş və milli iqtisadiyyat bir sıra risklər ilə üzləşmişdir. Qlobal böhranın ölkəyə təsiri başlıcaən neftin və digər qeyri-neft ixrac məhsullarının qiymətinin aşağı düşməsi, bank sistemine xarici kredit axınlarının kəskin məhdudlaşması, xaricdən pul baratlarının azalması vasitəsilə özünü göstərmişdir. Bütövlükdə, məcmu tələbin demək olar ki, bütün xarici maliyələşmə mənbələrində azalma baş vermişdir.

Qlobal böhran milli iqtisadiyyatda, xüsusilə valyuta bazarında və banksektorunda mənfi gözləntilər yaratmışdır. Bunun nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı aşağıdakı risklərlə üzləşmişdir:

1. Makroiqtisadi sabitliyin pozulması (milli valyutanın devalvasiyası və inflyasiyanın yüksəlməsi)
2. Maliyyə sabitliyinin pozulması (bankların kredit portfelinin keyfiyyətinin əhəmiyyətli pisləşməsi və əmanətlərin bank sektorundan qaçışı, bankların ödəniş qabiliyyətinin pisləşməyi, iqtisadiyyatın kreditləşməsinin dayarılması);
3. İqtisadi resessiyanın baş verməsi, yaradılmış iş yerlərinin itirilməsi.

Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal böhranı kifayət qədər hazırlıqlı və güclü müdafiə resursu ilə qarşılamışdır. Bu, böhrandan öncəki dövrdə ölkədə həyata keçirilmiş olan rəşional makroiqtisadi və monetar siyasət həmçinin yaradılmış valyuta ehtiyatları, maliyyə risklərinin qabaqlayıcı rejimdə idarə olunması sayəsində mümkün olmuşdur. Bütün bunlar iqtisadiyyatın «təhlükəsizlik yastığı»nı əhəmiyyətli gücləndirməklə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi potensialını artırmışdır. Neft-qaz sektoru üzrə yaranmış ümumi müsbət saldo iqtisadiyyatın digər sektorlarının xarici valyutaya tələbatının maliyyələşməsini və ölkənin valyuta ehtiyatlarının artmasını təmin etmişdir.

2009-cu il fevralın 29-da «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın icrasının yekunlarına həsr edilmiş konfransda Prezident İlham Əliyev öz nitqində antiböhran tədbirləri kimi qəbul olunan proqramın tezislərini aydın və dolğun formada bildirdi: «Azərbaycan dövləti son 5 il ərzində bölgülərə çox böyük sərmayə qoyubdur, bununla bərabər, özəl sektorun inkişafı üçün böyük həcmdə kreditlər, güzəştli şərtlərlə kreditlər ayrılmışdır, sahibkarlığın inkişafına böyük dəstək verilmişdir. Həm mənəvi dəstək, həm siyasi, həm də maddi dəstək. Yəni bütün bu amillər birləşəndə, əlbəttə ki, uğura nail olmaq mümkündür və Azərbaycanın son beş il ərzində keçdiyi yol bunun əyani sübutudur. Azərbaycanın təcrübəsi və apardığımız siyasət onu göstərir ki, biz öz maliyyə imkanlarımızdan ən düzgün, ən ağıllı şəkildə istifadə etdik. O maliyyə resursları investisiyalara, iqtisadiyyatın real sektoruna qoyuldu, energetika, qazlaşdırma, nəqliyat, səhiyyə və təhsilə, humanitar sahələrə qoyuldu. Beləliklə, xidmət səviyyəsi qalxdı, imkanlar artdı, biznes üçün daha da yaxşı şərait yaradıldı». İlham Əliyevin Azərbaycan hökumətinin yanvar ayında keçirilmiş olan iclasında səsləndirmiş olduğu tədbirlər kompleksini Prezidentin 7 antiböhran istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. İstehlak qiymətlərinin azaldılmasının vacibliyi.
2. İnhisarçılıq ilə mübarizə.
3. Milli banklara dəstəyi, kreditlərə və faiz dərəcələrinə nəzarəti əhatə edən maliyyə monitorinqi. Başlıca tədbirlərdən biri dövlətin valyuta ehtiyatlarının bir

qismini Azərbaycan banklarında yerləşdirməkdir. Dünya bank qruplarının itkiləri fonunda Azərbaycanın milli bankları ölkənin Neft Fondunun aktivlərinin daha etibarlı «saxlanma yerlərinə» çevrilməkdədir. Bundan əlavə, anti böhran tədbirləri sahibkarlara bundan sonra da güzəştli kreditlərin verilməsin nəzərdə saxlayır.

4. Real iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşunun davam etdirilməsi.
5. Sosial öhdəliklərin dəstəklənməsi.
6. Sənaye müəssisələrinin daxili bazara istiqamətləndirilməsi.
7. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

2009-cu ildə ölkənin özünü bütün strateji ərzaq məhsulu ilə təmin etməsi xətti götürüləcəkdir. Buna uyğun olaraq, fermerlərə subsidiyaların verilməsi, gübrənin alınması və güzəştli şərtlərlə verilməsi davam etdiriləcək.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycanda səmərəli anti böhran idarəçiliyini həyata keçirtməyə imkan verən ən vacib amil ev idarələri və işgüzar dairələr tərəfindən ölkə prezidentinə olan inam və güvən sistemidir. Bütün bu qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq, yanvarın 16-sı 2009-cu ildə Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin iclasında dünyada gedən iqtisadi proseslər başlığında Azərbaycan iqtisadiyyatındakı vəziyyəti təhlil etmiş və dünyada baş verən maliyyə böhranını nəzərə alaraq qərarların qəbul edilməsi ilə bağlı olan mövqeyini açıqlamışdır. Bu, dövlət başçısı səviyyəsində dünyadakı iqtisadi böhrana reaksiya verən ilk açıqlama idi. İlk dəfə idi ki, rəsmi olaraq «antiböhran tədbirlər paketi» ortaya qoyuldu. Respublikamızın maliyyə təhlükəsizliyinin təmini baxımından beynəlxalq fond birjialarında, qiymətli kağızlar bazarında fəal iştiraka haklı olaraq, ehtiyatlı yanaşması maliyyə böhranının respublikamıza təsirini zəiflədən başlıca amillərin sırasındadır. Dövlət başçısı İlham Əliyev Azərbaycanın global böhrandan az zərər çəkməsinin səbəblərinə toxunarkən, halqı olaraq, respublikamızın milli maraqlarına söykənən iqtisadi siyasət yetirdiyini xüsusi irəli çəkir: «bəzi hallarda Azərbaycanda maliyyə sektorundakı müəyyən konservativ meyillər beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfdən tənqid edilirdi. Bəzən bizə tövsiyə olunur ki, integrasiya meyillərinə daha sürətlə qoşulaq, beynəlxalq ticarət qurumlarına integrasiya edək. Lakin, bizim mövqeyimiz bütün vaxtlarda çox ehtiyatlı idi. Çünki

Azərbaycan iqtisadiyyatı özünütəmin edən iqtisadiyyatdır. Bəzi başqa ölkələr kimi, biz xarici yardımlardan asılı deyilik. Ona görə biz beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərinə həmişə öz mövqeyimizdən yanaşmışıq». Antiböhran tədbirləri sırasında 2009-cu ildə «Mərkəzi Bank haqqında» qanunda edilən dəyişikliklər vacib rol oynayıb. Qanuna dəyişikliklər və əlavələr Mərkəzi bankların statusuna dair son global meyilləri özündə əks etdirib. MB banklara daha uzun müddətdə və fərqli valyutalarda kreditlər, o cümlədən subordinasiya kreditləri verilməsi imkanı əldə edib. Antiböhran proqramın həyata keçilməsi pul kütləsinin azalmasının qarşısını alınıb, bankların maliyyə dayanıqlılığını və iqtisadi aktivliyini qoruyub, sistem əhəmiyyətli iri müəssisələrin istehsal-investisiya fəaliyyətinə zəruri dəstəyini təmin etmişdir. Bir tərəfdən uğurla reallaşan antiböhran tədbirləri, digər tərəfdən isə əvvəlki illərdən yaradılmış olan möhkəm maliyyə-iqtisadi potensialı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığı qorunub saxlanılıb və bununla yanaşı onun mənfi xarici təsirlərə müqavimət qabiliyyəti sınaqdan uğurlu çıxıb. Milli Məclisdə qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu da global böhran vəziyyətində respublikamızın qarşıya qoymuş olduğu məqsədlərə doğru inamla irəliləyən dövlətlər sırasında olduğunu təsdiqləyir. Maliyyə böhranı şəraitində inkişaf etmiş dövlətlərin iqtisadiyyatında inkişaf tempinin zəifləməsinə baxmayaraq, Azərbaycanda artım meyillərinin nəzərə çarpması büdcəgəlirlərinin tam formalaşmasına imkanlar yaradır. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq hazırlanan yeni büdcə layihəsində dünya iqtisadiyyatında sıradakı illərdə gözlənilən meyillər də nəzərə alınıb. Keçən il ərzində Azərbaycan Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin də yenidən təşkilatlanmasının normativ-hüquq bazasının təmin edilməsilə yanaşı, qiymətli kağızlar bazarı sahəsində qanunvericiliyin yaxşılaşdırılması, bu sahədə mövcud qanunvericilikdə yaranmış olan boşluqların da aradan qaldırılması və onun qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmağı məqsədlə bir sıra tədbirləri həyata keçirmişdir. Azərbaycanda sığortalanan əmanətlərin məbləği 6000 manatdan 30 000 manatadək artırılıb. Bu da əmanətçilərin banklara olan inamının

daha da güclənməsinə təkan verib. Görülən bu tədbirlər nəticəsi olaraq, banklara maliyə vəsaitlərinin cəlb olunması ilə bağlı durumu daha da yaxşılaşdırıb. Bununla əlaqədar olaraq «Standard & Poor's» agentliyi qeyd edir: «Regionun bəzi digər ölkələrinin bank sistemlərindən fərqli olaraq, Azərbaycanın banksistemi dünya böhranı başladıqdan sonra yaranmış olan çaxnaşma ilə əlaqədar olaraq xeyli sayda əmanətlərin götürülməsindən qaça bilib». «Standard & Poor's» agentliyi Azərbaycanda bankların ciddi problemlər ilə üzləşməməsi üçün hökumət tərəfindən də vacib tədbirlərin görüldüyünü və bunun lazımı müsbət nəticələr verdiyini bildirir. Misal olaraq, qeyd edilir ki, 2009-cu ilin yanvar ayından etibarən bank sektorunun təkrar kapitallaşmasının yaxşılaşdırılması məqsədilə mənfəət vergisinə güzəştlər tətbiq edilir. Ümumiyyətlə, 2012-ci ilə qədər bank sektoru mənfəət vergisindən azad edilib ki, bu da həmonların kapitallaşmasına həm də böhran şəraitində maliyə problemilə üzləşməməsinə şərait yaradır. 2008-ci ildə və 2009-cu ilin əvvəlində xarici banklar Azərbaycanın bank bazarında çox fəal şəkildə, həmçinin nümayəndəliklərin açılması ilə, əsaslaanan «Vneştorqabank», «Kommersbank» və «Citigroup Inc»-la daxil olublar. Yaradılan əlverişli şərait nəticəsində 2005-ci ildən sonrakı müddət ərzində ölkədə xarici bankların ümumi payı 2 dəfə də artaraq 30%-i ötüb. Beləliklə, bizə aydın olur ki, qlobal iqtisadi böhran vəziyyətində başqa sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın maliyyə sahəsində də vəziyyət yaxşıdır və dinamik inkişaf tempi qorunub saxlanır. Bu da öz növbəsində başqa sahələrdə inkişaf tendensiyasının qorunub saxlanmasına əlverişli təsir göstərir. Ona görə ki, görülmə tədbirlər nəticəsində banksektorunun böhrana dayanıqlığı öz növbəsində kreditləşmə səviyyəsini qoruyub saxlayır ki, buda fəaliyyətində kredit vacib məqam kimi çıxış edən sahələrdə meydana gələn problemlərin qarşısını alır. Bütün bunlar qarşıdakı müddət ərzində də qlobal böhranın Azərbaycana olan təsirinin minimum həddə qalmasını şərtləndirir. Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında isə böhrandan daha çox ziyan görəcək ölkələr sırasına Rusiya, Gürcüstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Qazaxıstan və Ermənistan da daxildir. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri arasında Azərbaycanda böhranın təsirləri o qədər böyük deyil və biz bunu Azərbaycanın maliyyə

bazarında ehtiyatlı yer tutması ilə əlaqələndiririk. Əlbəttə ki, Azərbaycanın maliyyə imkanlarının yüksəldilməsi ölkədə bir çox başlıca sahələrin, xüsusən də sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində vacib rol oynayır və bu sahədə dövlət tərəfindən görülən tədbirlər öz bəhrələrini verir. Dövlət tərəfdən sahibkarlara verilən güzəştli kreditlər bu sahədə sürətli inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdırmaqdadır. Elə bu səbəbdən də dövlət tərəfindən verilmiş olan belə kreditlərin həcmi artırılmaqdadır. Belə ki, ötən ilədək sahibkarlara hər il 80 milyon manat məbləğində güzəştli kreditlər verilirdi ki, bu il bu kreditlərin məbləği 130 milyon manat təşkil edir. Azərbaycan üçün global böhran şəraitində cəlbedici digər bir məqam isə qiymətli kağızlar, o cümlədən istiqraz bazasının inkişafı ilə əlaqədardır. Bilindiyi kimi, dünyanı çulğamış olan maliyyə bəhrəsinin əsasları elə qiymətli kağızların dəyərdən düşməsilə başlanıb. Bunun nəticəsində global maliyyə böhranı istiqrazların qiymətində kəskin azalma və bütün dünyada istiqraz böhranın olmasına gətirib çıxarıb. Lakin bu hal Azərbaycan təcrübəsində özünü doğrultmurdu, lakin, 2015-ci ilin ortalarından etibarən manatın dollar qarşısında zəifləməsi nəticəsində ölkədə durğunluq yarandı. Azərbaycanın maliyyə sektoru beynəlxalq reyting təşkilatları tərəfindən müsbət olaraq qiymətləndirilir. Bir neçə zamandır ki, Azərbaycanda kreditlərin idarə olunması üzrə yerli və xarici valyutada reytingi Böyük Britaniyanın FİTÇ Reyting Agentliyi tərəfindən «BB» səviyyəsində sabit olaraq qiymətləndirilirdi. Başqa beynəlxalq maliyyə qurumlarında ölkəmizin maliyyə siyasəti barədə belə müsbət rəydedir. Umumi olaraq, son illər Azərbaycanda bank sektoru sürətli inkişaf etməyə başlayıb. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının məcmu aktivləri bu ilin yanvar ayına 34 mlrd. 906.0 milyon manat təşkil edib. Bu, ötən ilin dekabr ayına olan analoji göstərici ilə müqayisədə 6 milyard. 360,1 milyon. manat çoxdur. Keçən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə isə bu göstərici 9 mlrd. 723,5 mln. manat çoxdur.

Hal-hazır ki reallıqda maliyyə sistemində Respublikamızın milli inkişaf modelinin konkret elmi prinsiplər əsasında tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi sahədə keçid dövrünün başa çatması elmlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı olaraq təsir mexanizmləri əsasında qırılmaz bir vəhdətinin təmin edilməsini, innovativ

biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın və güclü insan kapitalının formalaşdırılması maliyyə sahəsində yeni dövrün tələblərinə uyğun müasirləşdirilməsini, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində elmi proqnozlardan məqsədli şəkildə istifadə olunmasını obyektiv zərurətə çevirir. Aktual məsələləri özünəməxsus mukəmməl elmi yanaşma ilə diqqətəçəkən Azərbaycan Respublikasının Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyev «İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış» məqaləsində yazır: «...Dünyanı bürümüş maliyyə və iqtisadi böhran şəraitində bugünkü göstəricilərimiz çox böyük uğur kimi qiymətləndirilir. İqtisadi sahədəki yüksək nailiyyətlərimiz isə heç də asanlıqla qazanılmayıbdır. Başlıca məqsədimiz ondan ibarətdir ki, yaxın illerde təhsildə, elmdə, ümumən intellektual sahələrdə ciddi dönüş yaradılmalı və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması prosesi intensivləşməlidir».

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin yekununda belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, global iqtisadi böhranlar yalnız keçmiş və indiki dövrdə deyil, gələcəkdə də ən aktual, vacib bir problem olaraq qalacaqdır. Müasir böhran Amerika Birləşmiş Ştatları iqtisadiyyatında gedən ziddiyyətlərin nəticəsidir. Bununla yanaşı Amerika Birləşmiş Ştatları dünya iqtisadiyyatının lideri olaraq qalır və dolların dünya valyuta sistemindəki yeri son illərdə demək olar dəyişməyib. Buna əsaslanaraq onu deyə bilərik ki, dolların dünya iqtisadiyyatında ehtiyat valyuta kimi başlıca rol oynamasını nəzərə almaqla, dünya maliyyə sistemində dəyişikliklər etmək lazımdır.

Dissertasiya işində dünyada baş vermiş iqtisadi böhranların bir neçəsini qısa şəkildə qeyd etmişik. Bunlardan dünya iqtisadi böhranı, neft böhranı, Türkiyə böhranı, böyük depressiya və s. qeyd edilib. Apardığım araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəldi ki, 2008-ci ilin Oktyabr ayında ABŞ-da baş verən, sonra bütün dünyaya sürətlə yayılan böhran, dünyanın ən böyük böhranıdır. Bu səbəblə bütün ölkələr və Mərkəzi Banklar böhrana qarşı ortaq hərəkət etmişlərdir.

Dünya təcrübəsinin təhlili başlıcaında böhranların qarşısının alınması üçün istifadə olunan aşağıdakı başlıca tədbirlər sistemləşdirilmişdir:

- məlumat təhlili, elmi araşdırmalar və proqnozlar;
- risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi, reyting qiymətləndirmələrinin tətbiqi;
- böhran vəziyyətlərinin proqnozlaşdırılması üçün böhranların erkən qarşısının alınması sistemlərinin modellərinin tətbiqi; və s.

Böhrana qarşı olan tədbirlər dünyada olduğu kimi bizim ölkəmizdə də davam etdirilir. Respublikamız da böhrana qarşı bir sıra tədbirlər paketi hazırlamışdır. Prezident İlham Əliyevin səsəndirdiyi 7 antiböhran tədbirlər kompleksi istiqamətlərini bildirmişdir.

Böhran dünya ölkələrinin qeyri-bərabər inkişafını daha da dərinləşdirdi. Çoxsaylı etnik münaqişələrin yaranmasına, siniflərarası təbəqələşmənin dərinləşməsinə səbəb oldu. İşsizlərin və yoxsulların sayı durmadan artdı. Sərfəli olan ipoteka kreditləri əmlak artımını stimullaşdırdı və bunun nəticəsində də

potensial borcların sayı artdı. Fond bazarında kiçik köpüklərin əsaslı formada şişirdilməsi baş verdi. - Enerji sahəsində artan böhran ölkələr arasında qeyri-bərabərliyə səbəb oldu. Bu günkü mərhələdə maliyyə proseslərini idarə etmək üçün yeni-yeni yanaşmalar yaradılmalı və maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Bunnla yanaşı global maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi probleminin iki həll yolunu göstərmək olar:

- 1) Maliyyə prosesində bir sıra beynəlxalq prinsiplərin, standartların hazırlanması.
- 2) Qlobal rəqabəti idarə edən ixtisaslaşdırılmış beynəlxalq qurumun qurulması.

Müasir iqtisadi böhranın elmi təhlili ancaq onun əvvəlcədən verilmiş olan hərtərəfli xarakteristikası əsasında mümkündür. Bu böhranın səbəblərinin, ümumiyyətlə maliyyə və iqtisadi böhranın qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin təhlili, onun maliyyə və iqtisadi nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı ilk növbədə həyata keçirilməli olan tədbirlər və bu tədbirlərlə bağlı olan risklər, həmçinin böhranın meydana gətirəcəyi uzunmüddətli problemlərin vaxtında həll olunması çox əhəmiyyətlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin altı ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasında Dövlət başçısının giriş nitqi.
2. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü və özəl sektor: Araşdırma nəticələrinin analitik hesabatı – 2008. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının inkişaf proqramı Bakı, 2008
3. Azərbaycanın ÜTT-yə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi. Bakı, 2010.
4. “Beynəlxalq Ticarət, standartlar və ÜTT: mövcud vəziyyət, problemlər və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq konfransın məruzələr toplusu. Bakı, 2007
5. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2016-cı il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanat
6. Maliyyə böhranı: Tarix, nəzəriyyə və antiböhran siyasət, dos. Dr. Vidadi Zeynalov. Bakı, 2012
7. Əliyev H.Ə., "Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında", Bakı—2001
8. Şükürov A.M., "Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah", Bakı—2006, səh. 47
9. Rüstəmov Y.İ., "Fəlsəfənin əsasları", Bakı—2007
10. Tərxan Paşazadə, "Qloballaşmanın başlıca forması: İqtisadi qloballaşma", "Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri" (№ 26), Odlar Yurdu Universiteti, Bakı – dekabr 2008, səhifə: 102-105.
11. Yasəmən Q., “Qloballaşma prosesində inkişaf tendensiyləri: vesternləşmə və modernləşmə
12. Zeynalov V.Z. Beynəlxalq maliyyə. Azər nəşr. Bakı, 2010.

13. “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2016-cı il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə Bəyənati” 2015
14. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri, Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), 2004 №2
15. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi xəbərləri, il 2, cild 2, Yanvar-Mart 2014
16. Kənan Aslanlı, “EcoVision” yayınları, ATİB, 2010, səh60
17. ATİB, “Qlobal iqtisadi böhranın Azərbaycana təsirləri: yeni miqdar yeni reallıqlara qarşı
18. Adil Ələkbərov, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, məqalə, 2009
19. Ramiz Mehdiyev, “İctimai və Humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış”
20. Dünyamalı Vəliyev, Xalq qəzeti, 18 Sentyabr, 2009, səh. 3
21. Könül Kərimova, “Qlobal İqtisadi böhran”, DİA, 2010
22. Гайдар Е.Т. Финансовый кризис: в России и в Мире. М., проспект, 2009. с. 43
23. Мамедов. З.Зейналов. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджана (сравнительный анализ) Экономика и управление. - 2010. - № 9. с.3 – 25.
24. Панарин А.С., "Искушение глобализмом", Москва—2000, s.57
25. Уткин А.И., "Глобализация: процесс и осмысление", Москва—2001, s.37
26. Köse, Ayhan, Dr., Uluslar arası Para Fonu, Ekonomik Durgunluk ve Kredi Daralması, s.50 BDDK 8. Kuruluş Yıl Dönümü Konferansı.
27. Busiaddan “BAKIŞ” jurnalı, Temmuz, Ağustos, Eylül 2008, prof. dr. Ali Ceylan
28. Ali Ünal, Hüseyin Kaya, “Küresel kriz ve Türkiye”, Şubat 2009
29. Doç. Dr. Nildağ Başak Ceylan, Küresel kredi krizi, 13.11.2008
30. Dr. İbrahim Turhan, Küresel kriz ve yükselen piyasa ekonomileri, 2008

31. <http://www.stat.gov.az/> - AR Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi web ünvanı
32. <http://www.president.az/> - AR Prezidentinin rəsmi web ünvanı
33. <http://www.cbar.az/> - AR Mərkəzi Bankının rəsmi web ünvanı
34. <http://www.maliyye.gov.az/> - AR Maliyyə Nazirliyinin rəsmi web ünvanı
35. <http://banco.az/az/news/biz-valyuta-bohrani-yasayiriq>
36. http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/Rustamova_Gunay.pdf
37. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=78497>
38. http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_sentyabr2009/90153.htm
39. <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/qlobal-maliyye-zeynalov.pdf>
40. https://az.wikipedia.org/wiki/İqtisadi_qloballaşma
41. <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=2069&lang=1>
42. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/safarov_xidir.pdf
43. <http://kayzen.az/blog/BİM/10863/beynəlxalq-maliyyə-bazarları.html>
44. <http://banco.az/az/news/azerbaycanda-bankların-aktivləri-40-e-yaxın-artıb>
45. <http://azertag.az/store/News/Politics/ICTIMAI%20VA%20HUMANITAR%20ELMLAR.htm>
46. https://az.wikipedia.org/wiki/Beynəlxalq_maliyyə_təşkilatları
47. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/89_maliya.pdf
48. http://referat.ilkaddimlar.com/ref_info_1414
49. <http://blog.milliyet.com.tr/krizler-neden-cikar-/Blog/?BlogNo=408648>
50. <http://www.adanaliyik.biz/ekonomi/341-gecmisten-guenuemueze-ekonomik-krizler>
51. <http://www.eba.gov.tr/video/izle/36865fee3f8a48ff446daaec0d942ee1768262d09c001>
52. <http://blog.milliyet.com.tr/cumhuriyet-tarihine-damgasini-vuran-krizler/Blog/?BlogNo=238463>
53. http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf

54. <http://www.cihandura.com/arsiv/ekonomi-yazilari/498.html>
55. http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/kuresel_krizin_dunya_ekonomisine_etekleri_o_ozbek_26.04.2012%2018-58-59.pdf
56. <http://www.reuters.com/article/idUSFit950328>
57. <http://iformatsiya.ru/tabl/894-vvp-po-pps-paritetu-pokupatelnoy-sposobnosti-2011-goda.html>

РЕЗЮМЕ

Кризисы мы наблюдаем во всей истории человеческого общества. Сейчас идет процесс формирования экономики. И таким образом, кризисы экономические носят глобальный характер.

В этой диссертации, мы узнали о глобальных кризисах как финансовые и экономические. Эти кризисы начались в США в 2007- 2008 годах. Мы знаем они как повлияли на мировую экономику и экономика Азербайджанской Республики не обошлась стороной. А также в этой диссертации мы узнали о причинах и условиях вступления экономики в финансовый кризис. Мы узнали о кризисе, который возник в США и о его распространении сначала в развитых странах, а затем в развивающихся. И это привело к тому, что страны начали развиваться неравномерно, за исключением самых бедных стран. Экономический кризис затронул все мировые страны, которые и так находятся в перманентном финансово-экономическом кризисе. Финансово-экономический кризис перед мировым обществом поставил новые задачи, которые связаны с необходимостью определить подходящие и эффективные методы выхода из кризиса. Эти задачи призывают все страны принимать меры не допущения впредь повторения экономического кризиса.

Азербайджан день со днем ускоренно развивается. Мы это ускоренное развитие наблюдаем во всех отраслях экономики. И это экономическое развитие Азербайджанской Республики является недостижимым для стран мира в условиях глобального экономического кризиса.

SUMMARY

During the mankind, we have encountered the crises. Now the evaluation of the economy is in the process. So, in this respect, the economy crises carry global characters. In this article, we learned about global crises like economical and financial crises. These crises had started in United State of America in 2007-2008. We know that how they affected the world economy and the Azerbaijan's economy did not miss the target. As well as in this dissertation we learned the conditions and causes of economy ingressing to the financial crises. We learned about the crisis beginning in America and spreading initially in developed countries, then in developing countries. And this concluded such that the countries began to improve in different levels except the most poor countries. The economical crisis affected all the world countries. Financial-economical crisis pulled the new positions in the world community. These positions are associated with finding the more affordable and effective methods so as to escape the crisis. These positions call all the countries to address that this situation does not repeat again. Azerbaijan is rapidly growing and we observe this rapid improvement in all fields of economy. The economical progress of Azerbaijan Republic is difficult for majority of world countries in the period of global economical crisis.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
 “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər” kafedrasının magistrantı
 Süleymanov Elvin Mahir oğlunun “Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri”
 ixtisaslaşması üzrə “Beynəlxalq maliyyə böhranı: şərtləndirən amillər və
 mübarizə yolları” mövzusunda təqdim olunmuş magistr dissertasiyasına

REFERAT

Qlobal iqtisadi böhran bəşəriyyət üçün həlli zəruri olan problemlərdəndir ki, bu problemin vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması ayrıca bir ölkə çərçivəsində, gücü dairəsində olmayıb, bütün dünya ölkələrinin və eləcə də beynəlxalq maliyyə təşkilatların iştirakı ilə həll oluna bilən bir məsələdir. Qlobal maliyyə və iqtisadi böhranın gerçəkliyi və aktuallığı, dünya maliyyə sisteminin indiki vəziyyəti qlobal valyuta-maliyyə sisteminin yaradılmasını zəruri edir. Qlobal iqtisadi böhranın təhlili göstərir ki, bu cəmiyyətin özü tərəfindən yaradılmış və qlobal dünyanın “yoluxucu xəstəliyidir”. Cəmiyyətin zaman-zaman yaratdığı bu “yoluxucu xəstəlik” bəşəriyyətin varlığını dövrü şəkildə təhlükə qarşısında qoyur, cəmiyyətə müharibələrin vurduğu zərbələr qədər ziyan gətirir.

Tədqiqatın əsas predmeti dünya maliyyə bazarında hazırda dünyada baş verən qlobal maliyyə və bununla yanaşı iqtisadi böhranı, onun səbəbləri, dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının inkişafına təsir istiqamətləri, həmçinin onunla mübarizə tədbirləridir. Tədqiqatın obyektini isə qloballaşma zamanı iqtisadi tsiklin pozulmasının maliyyə bazarlarına təsiri təşkil edir. Tədqiqatın məqsədi maliyyə böhranının tarixini, yaranması səbəblərini və ölkəyə təsirini araşdırmaq həmçinin antiböhran tədbirlərini göstərməkdən ibarətdir.

Tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, bütün dünyanı öz ağışına alan qlobal maliyyə böhranı Azərbaycana da müəyyən təsir göstərmiş və milli iqtisadiyyat bir sıra risklər ilə üzləşmişdir. Qlobal böhranın ölkəyə təsiri başlıcaən neftin və digər qeyri-neft ixrac məhsullarının qiymətinin aşağı düşməsi, bank sisteminə xarici kredit axınının kəskin məhdudlaşması, xaricdən pul axınının

azalması ilə özünü göstərmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslində beynəlxalq maliyyə böhranının mahiyyəti, yaranma səbəbləri, amilləri, dünya iqtisadiyyatına təsiri araşdırılmışdır.

Dissertasiyanın ikinci fəslində iqtisadi qloballaşma prosesi və ona qoşulma imkanları, beynəlxalq maliyyə bazarının yaranması və inkişafı, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının Azərbaycanda fəaliyyəti öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslində beynəlxalq maliyyə böhranının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri və onunla mübarizə yolları araşdırılmışdır.

Təqdim edilən magistr dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat işini sonunda belə nəticəyə gəlmək olar ki, təbiətlə cəmiyyət arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin ziddiyyətlərindən meydana gələn global iqtisadi həmçinin ekoloji problemlər keçmiş və indiki dövrlərdə deyil, gələcəkdə də aktual bir problem olaraq qalacaqdır. Hər iki sahədə yaranmış olan problemlərin həlli üçün dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar birgə tədbirlər görməlidirlər. Belə olduğu halda isə bu problem öz həllini tapmış olacaqdır.